

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1978. - *Exterior seen from the south-east.*

HJEMBÆK KIRKE

TUSE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 1 mk.,¹ og i 1567 havde sognet 46 tiendeydere.² 25. april 1633 fik lensmanden befaling til at udvise fru Margrethe Laxmand, enke efter Henrik Vind til Aggersvold, et passende sted til begravelse, således at det ikke kom kirken til omkostning eller skade,³ sml. det 1634 opførte gravkapel. O. 1666 ansås patronatsretten for kongelig,⁴ men 2. marts 1689 fik Christian Lindenov til Restrup og hans søster Anna Elisabeth jus patronatus og vocandi.⁵ I 17- og 1800'rne lå kirken under Aggersvold.⁶ Den overgik til selveje 17. febr. 1909.

Kirken ligger midt i landsbyen på et lavt, mod nord jævnt faldende bakkedrag. Kirkegården, som mod øst, syd og vest har bevaret gamle

grænser, er udvidet mod nord, antagelig 1878,⁷ da den siges at være »udvidet, indhegnet og planeret«. Ved kirkegårdens sydvestre hjørne ligger den tidligere præstegård — et trefløjet anlæg af bindingsværk - hvis nordre længe indgår i hegnsmuren.

Kirkegårdens hegn og indgange. Den gamle del hegnes af hvidkalkede mure, som på et enkelt stykke i øst afdækkes af munke og nonner, ellers vingesten. Vestsiden er af munkesten i munkskifte over markstenssyld, mens muren i øst og syd hovedsagelig er af kampesten, stærkt flikket og skalmuret. I øst er muren aftrappet efter terrænet og ligesom i syd næsten

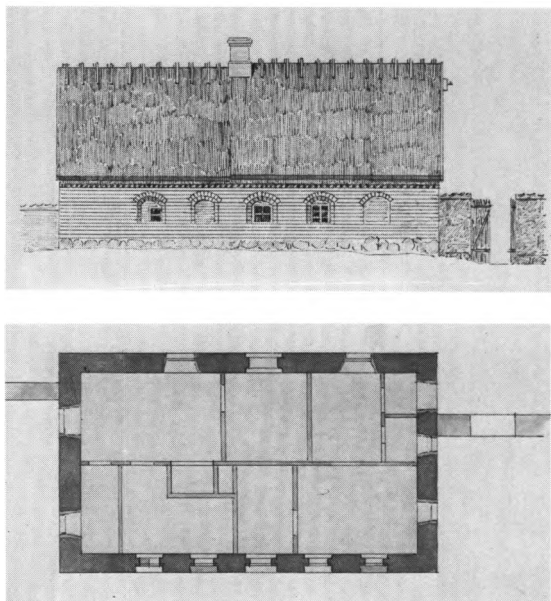

Fig. 2. Tidligere kirkelade, nu privat bolig, øst for kirken (s. 680). Plan og facade mod kirkegården, målt 1894 af Aage H. Mathiesen. - *Former tithe barn (now a private home) east of the church. Ground-plan and facade towards the churchyard.*

jorddækket indvendig, mens ydersiden på grund af bankens fald er langt højere; i syd er der tillige udvendige støttepiller. På begge sider af præstegårdens gavl er vestmuren ombygget i nyere tid.⁸ Indhegningen af kirkegårdens udvidelse er en blank kløvestensmur, afdækket af sorte vingetegle.

Hovedindgangen i nordøst lukkes af brunmalede jerntremmefløje ophængt i selve kløvestensmuren. Herudover er der tre låger: i vest, sydvesthjørnet (til præstegården) og i øst ved kirkeladens sydgavl, alle med brunmalede tremmefløje af træ, i deres nuværende skikkelse hidrørende fra 1800'rne. Pillerne ved østre og vestre låge er rustikmurede på ydersiden og stammer antagelig fra århundredets første del, mens den sydvestre må være samtidig med den her o. 1865 fornyede mur. - Før kirkegårdens udvidelse lå hovedindgangen i nord,⁹ og 1668 repareredes *fristen* i søndre låge.¹⁰ Inden for den gamle kirkegårds mur står et antal store kastanier.

Bygninger m.m. på kirkegården. Øst for koret afbrydes hegnsmuren af den tidligere *kirkelade*

(nu privatbolig). Den hvidkalkede, stråtaktede bygning (fig. 2) er af munkesten i munkeskifte over markstenssyld og antagelig opført ved midten af 1500'rne. I vestre langside er bevaret fem fladbuede, faldede vinduer under gesimsens fremspringende savskifte. De mange vinduer tyder på, at laden allerede oprindelig var indrettet til beboelse.¹¹ På de tre andre sider er muråbningerne sekundære, bortset fra en fladbuet, falsat dør i øst. Taggavlene er spåntækkede. Ved hovedindgangen er i 1900'nes første fjerdedel bygget et *ligkapel* af samme upretentive form, som kendes fra annekskirken i Svinninge. Bygningen står hvidkalket og har rundbuede muråbninger. Et *nødtøfshus* uden for kirkegårdens østmur og syd for lågen, er fra 1912.¹²

Kirken består af kor og skib, formentlig opført i 1100'rne. Hertil er i senmiddelalderen føjet et tårn i vest og et våbenhus i syd, af hvilke tårnet senest er bygget o. 1500. Et gravkapel (nu sakristi) på korets nordside stammer fra 1634. Orientering er omtrent solret.

Materiale og teknik. De oprindelige afsnit er af rå og kløvet marksten mellem hjørnekvadre. En sekundær gennembrydning af triumfmurens taggavl viser traditionel kassemur med en kerne af mindre stenbrokker mellem facadernes regelmæssige stenskitter, hvorover mørtelen er udgydt i støbelag å 14-17 cm.¹³ Facadernes fugemørtel er udglattet og forsynet med en *kva-derridsning*, som både ud- og indvendig dækkes af pudslag. Vægfladernes puds, som er mere glat end på den udvendige mur, står hvidtet; samme behandling kendetegner korets og triumfmurens taggavl mod loftsrummet i modsætning til skibets vestre gavltrekant, der er ubehandlet. Ved skibets sydøstre hjørne andrager murhøjden 4,5 m, målt mellem brolægning og oprindelig murkrone.

Døre og vinduer. Skibets to indgange er bevaret; men kun syddøren er fortsat i brug. Formen er den gængse med udvendig rundbuet åbning, som mod det indre åbner sig i en dyb niche, vandret afdækket af to egeplanker; den østre vange er smiget, mens den vestre skærer flankemuren i en ret vinkel. Norddøren er til-

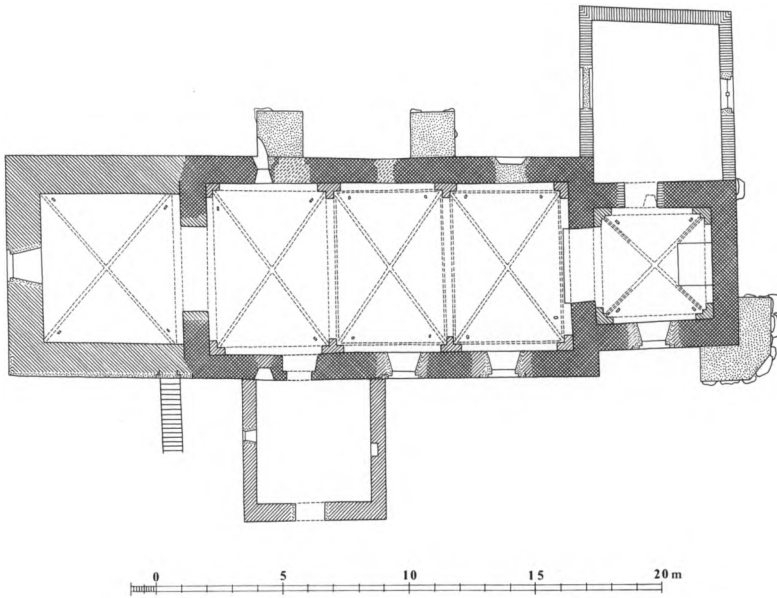

Fig. 3. Plan. 1:300. Målt af MB 1960, tegnet af Marianne Nielsen 1982. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

muret, men dens indvendige plankeafdækning spores tydeligt.

Koret har oprindelig haft tre vinduer, af hvilke det tilmurede i øst kun lige anes, mens nord-sidens blændede lysåbning nu står som en indvendig niche. Den måler 115x60 cm i murflugten og 73x33 cm i lysningen, som sidder 50 cm indenfor. I lysningen ses siderne og det øvre bræt (med rundbuet udskæring) af den oprindelige *egetræsramme*. Skibets langmure har hver haft tre vinduer, af hvilke de vestligste, vest for dørene, er bevaret; tillige anes omridset af det tilmurede midtvindue i nord. Sydsidens vestligste vindue er blændet fra den indre murflugt til lysningen og står mod våbenhusloftet delvis lukket af en halvtstens munkestensmur. Bredden ved ydre murflugt er 78 cm og ca. 42 cm i lysningen, som sidder 47 cm indenfor. Issepunktet er ca. 35 cm under murkronen. I lysningen er levn af *egetræsrammen*, bestående af sammenbladede, fordyvlede træstykker. Det tilsvarende vindue mod nord er i brug, men udvendig delvis skjult bag en støttepille; endvidere er åbningen o. 1911¹² forlænget nedad af hensyn til ønsket om bedre lysforhold i skibets mørke vestende.

Indre. Den runde korbue har let overgribende stik og forhugget *kragbånd*, hvis overside sidder 2,4 m over korgulvet. Kragbåndene er ført et stykke om på triumfvæggen - et træk, som er velkendt i de tilfælde, hvor skibets øst-væg tillige rummer sidealternicher, sml. f.eks. Butterup og Grandløse (s. 61 og 204). Aftryk på triumfgavlen efter en 18 cm høj bjælke viser, at korets *loftsbjælker* har hvilet på murkronen. I skibet har de derimod været indbygget i murkronen, hvor der ses huller efter ialt 15 bjælker, af hvilke den afsavede ende (23x20 cm) af nordsidens nr. 2 fra vest endnu er bevaret. Loftsbædderne har hvilet på bjælkernes overside. Samtlige taggavle er bevaret; dog er der midt i skibets vestre gavl brudt en firkantet *luge*,¹⁴ 105x60 cm, med lige gennemløbende vanger af tegl og en *egetræsramme* (lysning: 81x43 cm). Ved tårnets opførelse er lugen udvendig tilmuret med munkesten.

Ændringer og tilføjelser. Senest o. 1400 (jfr. kalkmalerier) er der bygget *hvælv* i koret. Det hviler på falsede vægpiller uden vederlagsmarkering. De spidse gjordbuer er helstens, mens ribberne er halvtstens, som forneden har trekloverformet profil, foroven almindelig retkan-

tet;¹³ i sviklerne små rektangulære spygat. Ved hvælvsлагningen er flankemurene forhøjet fire-fem skifter, af hvilke de tre øverste er trinvis udkragede binderskifter; fra sakristiets loft ses, at forhøjelsen oprindelig har stået i blank mur. Ved denne ændring har korets taggavl formentlig tillige fået stejlere rejsning. Den nuværende forhøjelse af munkesten og med kamtakker, prydet af savskifter (mangler i syd, hvor kam-mene er ommuret) er middelalderlig, men sandsynligvis yngre end hvælvsлагningen.

Skibets tre hvælvfag stammer antagelig fra tiden o. 1400-50 og er indbygget før tårnets opførelse, sml. lem. De hviler på vægpiller, som uden vederlagsmarkering går over i spidse, helstens skjold- og gjordbuer; ribberne er halvstens. De to østlige fag adskiller sig imidlertid fra det vestlige på en række punkter, som indicerer en tidsforskel. Således er de mere kuplede og udstyret med den karakteristiske lille vulst, som markerer overgangen mellem kapperne og skjold- og gjordbuer; endvidere er sviklernes spygat sammensat af to, let fremspringende hulsten, mens de i vestfaget er formet som små rektangulære åbninger. En *lem* anes i søndre svikkel af vesthvælvets vestre kappe. Også for skibets vedkommende er flankemurene forhøjet som følge af hvælvsлагningen. Mod det ydre (set fra våbenhusloftet) er der fem skifter munkesten, af hvilke de to øverste er trinvis udkraget, mens forhøjelsen mod det indre er temmelig uregelmæssig og oftest kun på et munkestensskifte. Taggavlene har ligeledes fået stejlere rejsning, og den østre står tilsyneladende urørt med glatte kamme og toptinde; indvendig sås tidligere en lille rundbuet?, nu tilmuret lysglug. Omformningen af vestgavlen er sløret efter tårnets opførelse.

Tårnet, der snarest hidrører fra 1400'ernes anden halvdel (jfr. kalkmalerier), er opført af munkesten, til dels vekslende med bælder af genanvendte marksten fra skibets gennembrudte vestgavl. En spidsbuet arkade giver adgang til tårnrummet. Det dækkes af samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod skibets vestgavl, hvor en spidsbuet, helstens skjoldbue er opmuret; ribberne er halvstens, og

der er små rektangulære spygat i sviklerne. Rummet belyses gennem et spidsbuet, udvendigt falset vestvindue, som i sin nuværende form stammer fra 1800'ernes tredje fjerdedel.¹⁶ Adgangen til de øvre stokværk sker ad sydsidens fritrappel, der ender ved en fladbuet, falset dør med trin og ligeledes stigende loft af rulskiftestik. Mellemstokværkets tre vægge har spidsbuede spareblændinger, i syd brudt af en sekundær, firkantet lysåbning, der mod det ydre har fladbuet afdækning.

Klokkestokværket har glamhuller mod alle fire verdenshjørner: i øst og vest to, i syd og nord kun ét, men alle udformet som små fladbuede, parvis koblete åbninger, der ud- og indvendig omfattes af en fladbuet blænding, som indvendig mod nord og syd dog har vandret afdækning; i vest er de to glamhuller nærmest tårnets midte nu tilmuret. Stokværket har i syd, under glamhullerne, en stor fladbuet, falset luge. Udvendig, i højde med glamhullernes afdækning brydes murfladerne af småblændinger: i øst og vest to cirkulære omkring en skjoldformet, i nord to cirkler, hvorimod de tilsvarende på sydsiden er gået tabt ved skalmuring. Flankemurene afsluttes af falsgesims, mens de øst-vestvendte taggavle fremhæves af syv spidsbuede højblændinger og ni kamtakker over et savskifte i fodlinjen; i de to blændinger nærmest midtblændingen er der forinden indsat en fladbuet åbning (til brug ved stilladsarbejder). Gavlene er restaureret 1878,¹⁷ og kamtakkerne er da tydeligvis også ommurede med små sten, mens blændingskompositionen må betragtes som autentisk.

Våbenhuset er ombygget og forhøjet i tiden henimod 1500'ernes midte, men stammer for hovedpartens vedkommende fra et tidspunkt omkring hvælvsлагningen i skibet.¹⁸ Materialet er munkesten i munkeskifte over en syld af rejste marksten. Den oprindelige taggavl brydes af en nu tilmuret, spidsbuet blænding; heri en rektangulær lyssprække, som på indersiden omslutes af fladbuet blænding.¹⁹ Et savskifte i gavlens fodlinje er forlænget ved forhøjelsen, som gav gavlen syv kamtakker, af hvilke det næstøverste par prydes af små cirkelblændin-

Fig. 4. Ydre, set fra nord. NE fot. 1978. - Exterior seen from the north.

ger. De forhøjede flankemure afsluttes af fremspringende savskifte under dobbelt falsgesims.²⁰ Den spidsbuede dør og det lille rundbuede vindue i vest er udført i 1800'rne. Indvendig i østre flankemur er en fladbuet gemmeniche, som i murflugten måler 64x50 cm, og er 27 cm dyb; højde over gulv er ca. 114 cm. En **kalkbænk* fjernedes 1829.²¹ En **kalkstøder* af bøg indleveredes 1917 til Nationalmuseet (inv.nr. D9301).

Efter opførelsen af våbenhuset, men inden dets forhøjelse har man i skibets sydside indsat et stort fladbuet, falset *vindue*, hvis vestre karmside af blanke munkesten er synlig fra tilbygningens loft. Formentlig er de to tilsvarende, nu ligeledes formindskede vinduer i skibets østfag og i koret samtidige hermed. I skibet er vinduerne opmuret i store, rått gennembrudte åbninger.

Det store *gravkapel* (nu sakristi) på korets nordside er ifølge nu forsvundne jernbogstaver og cifre på gavlen opført 1634²² af Margrethe Laxmand, enke efter Henrik Vind til Aggersvold. Materialet er store røde sten i krydsskifte over markstenssyld. Flankemurene krones af fremspringende savskifte under udkraget glat skifte, mens gavlen, der nu er helt glat og muligvis ommuret, oprindeligt kan have været afsluttet med kamtakker foruden de omtalte jernbogstaver. I vest er bevaret et oprindeligt, nu blændet, fladrundbuet vindue med ud- og indvendig fals. Den eneste fungerende lysåbning er østsidens spidsbuede stavværksvindue, formentlig indsat i 1800'ernes anden halvdel. Indgangen fra koret sker gennem en fladrundbuet dør. Under kapellet findes en samtidig krypt, overdækket af et grathvælv på rundbuede forlæg, der imod nord og syd fremtræder som

Fig. 5. Indre, set mod vest. NE fot. 1978. - *Interior to the west.*

dybe, tøndehvælvede nicher. Krypten har været belyst af små fladrundbuede vinduer imod øst og vest. I det østre er indsat et afsproset trævindue, mens der sidder en jernrist i det vestre. Den oprindelige nedgang er en muret trappe fra koret, mens adgangen til kælderen, som nu rummer fyret, allerede 1917 skete gennem en dør, indsat i gavlen.

Eftermiddelalderlige ændringer og vedligeholdelse. Et tydeligt vidnesbyrd om statiske problemer er de tre udvendige støttepiller, der hæver sig i to afsæt, som for hjørnepillens vedkommende delvis har bevaret de munke- og nonnetegl, der ellers er afløst af vingesten. Det synlige materiale over markstenssylden er små røde sten; men det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at kernen af pillerne går tilbage til middelalder-

en. Under alle omstændigheder har de undergået flere istandsættelser. Således genoprettede man i 1811 de piller, som to år tidligere var nedfaldne.²³ Særlig synes korets sydøstre hjørne at have voldt problemer; her er en usædvanlig stor klump, bygget i to omgange. 1837²⁴ indlagde man således ved altrets søndre side to nye ankerbjælker, for at »østgavlen kunne forbindes med kirken«.

På skibets nordside, ud for østre hvælvfag, ses en sekundær, nu tilmuret åbning, der står som en uregelmæssig, fladbuget niche. Den har tjent som *†dør* til et forsvundet herskabspulpitur fra 1751, jfr. Sønder Jernløse (s. 136). Det kan ikke udelukkes, at den højsiddende åbning er en udvidelse af det romanske vindue.

I korets og skibets tre store fladbuede *vinduer*

mod syd har man o. 1880 indsat mindre åbnin-
ger svarende til det nye tårnvindue:¹⁶ spidsbue-
de, udvendigt falsede og med stavværksdelte
rammer af støbejern.

Tagværker. Korets tagværk har spærstivere,
skråbånd og et lag hanebånd. Materialet er til
dels eg, men adskillige led er fornyet i fyr. Ski-
bets tagværk er af lignende konstruktion med
spær, der sammenbindes af to skråbånd, som i
lighed med spærstiverne er kammet ned over
spærfoden og over hinanden i to lag hanebånd.
De fem vestligste fag, som har simpel streg-
nummerering begyndende i øst, er helt af eg,
mens materialet i de resterende hovedsagelig er
fyr. I våbenhuset er der egetagværk med et lag
hanebånd og spærstivere, i sakristi og tårn nye-
re tagværker af fyr.

På korets østgavl ses aftryk efter et sæt, 10
cm tykke, skråstivere tilhørende det oprindeli-
ge tårntagværk. Tilsvarende ses på vestsiden af tri-
umfmurens taggavl spor efter et dobbelt sæt,
14 cm tykke, skråstivere. Taglinjerne godtgør,
at de oprindelige tage var lavere og havde væ-
sentlig mindre stejl rejsning.

Endnu 1758⁶⁷ havde koret blytag, men i dag
står kirken hvidkalket med tage, der alle er
hængte med røde vingetegl. I korets østre halv-
del ligger der kvadratiske gulstensfliser uden
fuge, mens gulvet i den vestre del er lagt af
store ottekantede fliser, hvorimellem mindre
kvadratiske. Fra koret leder to træbelagte trin
ned til skibet, hvis midtgang har kvadratiske
gulstensfliser uden fuge, mens der i stolestader-
ne er fyrrebrædder. Våbenhusets gulv svarer til
skibets midtgang, loftet er af rødmaledede bjæl-
ker, hvorover grå brædder. I sakristiet er der
ferniseret fyrretræsgulv, mens bræddeloftet
hviler på rå fyrrebjælker.

Opvarmning. En ovn opsattes tidligst
o. 1881.²⁴ 1919 installeredes et nyt varmeværk,
som 1939 afløstes af et lavtryksdampanlæg, der
1963 ændredes til oliefyret centralvarme.

KALKMALERIER

Spor efter kalkmalerier opdagedes 1901, og
samme år undersøgt fundet af Jacob Korne-

rup, der med sønnen Ebbe afdækkede malerier
på samtlige hvælvkapper. Året efter restaurere-
de Korerup sammen med en hjælper male-
rierne på hvælvene i koret og skibets to østlig-
ste fag; 1904 afsluttedes arbejdet med det vest-
ligste hvælvfag i skibet samt tårnrummet. 1947
rensede og genrestaurerede Harald Borre (sam-
men med Mogens Larsen) samtlige malerier,
der længe, specielt i skibets midtfag, havde stå-
et tilsodet som følge af den tidligere opvarm-
ning med kalorifer. Restaureringsarbejdet om-
fattede tillige fjernelse af Korerups til- og
overmalinger samt afdækning af de partier, der
kun delvis var afdækket.

1) O. 1400-25 har Morten Maler eller en per-
son med nær tilknytning til hans værksted ud-
smykket korets hvælv.²⁵ På hver kappe er ma-
let en hellig person, indrammet af værkstedets
karakteristiske rankeslyng med hjerteblade og
punkterede slyngtråde; kun i østkappen når
denne frodige bladvækst helt op til kappens
spids. De fire stående figurer, alle med glorie,
er følgende: I østkappen jomfru Maria med Je-

Fig. 6. S. Peter. Kalkmaleri på korhvælvets sydkap-
pe, udført i 1400'ernes første fjerdedel, formentlig af
Morten Malers værksted (s. 686). NE fot. 1978. -
*St. Peter. Wall-painting on the south cell of the chancel
vault executed during the first quarter of the 15th century,
presumably by Morten the Maler's workshop.*

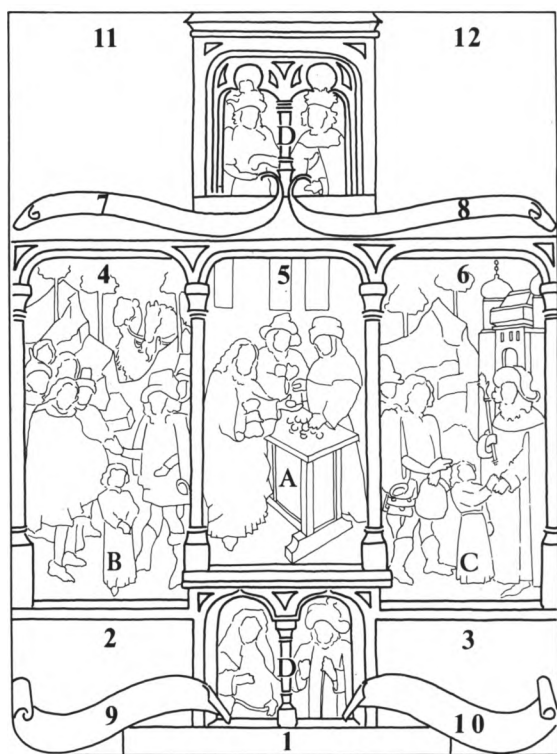

Fig. 7. Schematisk gengivelse af side i blokboogsudgaven af *Biblia pauperum* (BP) med angivelse af de forskellige billeder og tekster. A. Nytestamentlig scene fra nådens tid (*sub gratia*). B. Gammentestamentligt forvarsel, oftest fra tiden før Moseloven (*ante legem*).

C. Samme, oftest fra tiden under loven (*sub lege*).

D. Profeter. 1-3. Versificeret billedtitel. 4-6. Forklarende citater i selve billedet. 7-10. Skriftbånd med citat fra de respektive profeters forudsigelser. 11-12. Udlægning af det gammentestamentlige forvarsel; i dette tilfælde Josefs brødre, der sælger ham til ismaelitterne (I.Mos. 37,28) og ismaelitterne, der videresælger ham til Potifar (I.Mos. 39,1), begge varsler om Judas' skændselsgerning, jfr. fig. 11 (s. 686f.). Tegnet af Marianne Nielsen efter Esztergomerudgaven af BP. - Diagram of page from the blockbook edition of *Biblia pauperum* signifying representations and texts. A. New Testament scene of divine Grace (*sub gratia*). B. Old Testament prophesy usually from the time before the Ark of the Covenant (*ante legem*). C. Same, usually at the time of the Covenant (*sub lege*). D. Prophets. 1-3. Versified caption. 4-6. Explanatory quotations in each picture. 1-10. Scrolls with citations from the prophesies. 11-12. Interpretation of O.T. prophesy; in this case joseph's brothers selling him to the Ishmaelites (Gen. 37,28), and the Ishmaelites selling Joseph to Potiphar (Gen. 39, 1) - both are prophesies of the infamy of Judas, cf. fig. 11. After the Esztergomer edition of B.P.

subarnet. Hun bærer krone over det udslagte hår, og kjortlen dækkes af en kortere kappe. På venstre arm, som er tilhyllet i ærefrygt, bærer hun Jesusbarnet (med korsglorie); med højre hånd fremholder hun sit bryst.²⁶ I sydkappen står Peter, der i sin løftede højre hånd holder en kæmpe stor nøgle, mens han med venstre bærer en bog (fig. 6). Herefter følger i vestkappen Paulus, der på tilsvarende måde holder en bog og med den løftede højre hånd fatter om sit attribut, sværdet. Nordkappens figur er iklædt bispeskrud med pallium, men denne hellige biskop savner et nærmere identificerende attribut, bortset fra venstre hånds bog.²⁷ Ribberne er usmykkede, derimod er forsiden af skjoldbuerne, fra hvis toppunkt figurfremstillingen udgår, bemalede med forskellige mønstre: bladranke, tovsnoning, skråbånd og sparremønstre; på undersiden af østre skjoldbue uden skravering.

Farverne er rødbrun, en lysere rød (brændt lysokker), gul, grøn og sortgrå.

2) O. 1500 har et værksted, som tillige kendes fra Kirke-Saaby udsmykket skibets og tårnets hvælv.²⁸ Emnevalget (fig. 8) omfatter billeder fra menneskets ældste historie i tårnrummet. I skibets to vestligste hvælvfag er scener af Kristi lidelseshistorie, og billedsuiten afsluttes i østhvælvet med gengivelser af Frelserens fødsel, hans genkomst på Dommedag samt S. Laurentius' martyrium. Et særligt bemærkelsesværdigt træk ved usmykningen - tidligst udredt af Poul Nørlund — er de indskrifter, som til dels i forbindelse med gammentestamentlige profeter kommenterer scenerne fra Jesu liv i overensstemmelse med typologien i den såkaldte »fattigmandsbibel« (*Biblia pauperum*). Indskrifternes placering i og eventuelle verbale afvigelser fra forlægget i *Biblia pauperum* (BP) er angivet i følgende beskrivelse (jfr. fig. 7).²⁹

Tårnhvælvet rummer scener af menneskets ældste historie fra Adam og Evas skabelse til Brodermordet. Menneskeparrets skabelse er vist i sydkappen (fig. 9). De to billeder indrammes og holdes adskilt af en dobbeltarkade med kølbuer og småspir over søjlerne. Gud Fader er fremstillet som en Kristustype med skæg og

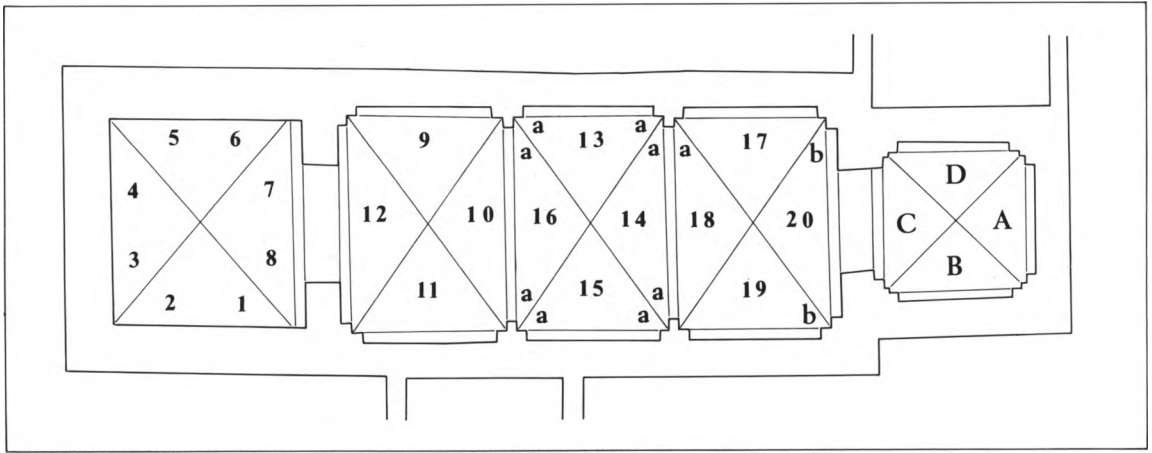

Fig. 8. Skematisk plan over hvælvenes kalkmalerier. A-D. Malerier, udført o. 1400-25 af Morten Malers værksted (s. 685f.). A. Jomfru Maria med Jesusbarnet. B. S. Peter. C. S. Paulus. D. Hellig biskop. 1-20. Malerier fra o. 1500 (s. 686f.). 1. Adams skabelse. 2. Evas skabelse. 3. Gud formaner Adam og Eva. 4. Syndefaldet. 5. Uddrivelsen af Paradis. 6. Adam og Eva arbejder. 7. Kain og Abels offer. 8. Brodermordet. 9. Judas sælger Jesus for 30 sølvpenge. 10. Jesus tager afsked med disciplene i Getsemane gård. 11. Jesus i Getsemane have. 12. Judaskysset og Tilfangetagelsen. 13. Korsegangen. 14. Korsfæstelsen. 15. Nedfarten til dødsriget. 16. Opstandelsen. 17. Bebudelsen. 18. Jesu fødsel. 19. S. Laurentius' martyrium. 20. Dommedag. a. Profet. b. Bomærke. - *Schematic plan of murals on the vaults. A-D. Murals from c. 1400-25 by the workshop of Morten Maler. A. The Virgin and Child. B. St. Peter. C. St. Paul. D. Bishop saint. 1-20. Murals from c. 1500. 1. The Creation of Adam. 2. The Creation of Eve. 3. God Warning Adam and Eve. 4. The Fall. 5. The Expulsion. 6. The Labours of Adam and Eve. 7. The Sacrifice of Cain and Abel. 8. Cain Slaying Abel. 9. Judas Betraying Jesus for 30 pieces of silver. 10. Jesus Bidding Farewell to the Disciples in Gethsemane. 11. Jesus in the Garden of Gethsemane. 12. The Kiss of Judas and the Capture of Christ. 13. The Bearing of the Cross. 14. The Crucifixion. 15. The Harrowing of Hell. 16. The Resurrection. 17. The Annunciation. 18. The Nativity. 19. The Martyrdom of St. Lawrence. 20. The Last Judgement. a. Prophet. b. Mark.*

korsglorie for herigennem at understrege den guddommelige enhed.³⁰ - I vestkappen følger billeder af Gud, der formaner Adam og Eva samt Syndefaldet; begge scener er indrammet af arkader som i sydkappen. - Nordkappens to

billeder, Uddrivelsen af Paradis og det arbejdende menneskepar, har en simpel afstribet indramning. I Uddrivelsen ses keruben med sværdet stående i porten under et af de tårne, hvormed havemuren er befæstet; ved siden af

Fig. 9-10. Kalkmalerier fra o. 1500 i tårnummets hvælv. 9. Sydkappen: Adams og Evas skabelse (s. 686). 10. Østkappen: Brodermordet (s. 688). NE fot. 1978. — *Wall-paintings c. 1500 on tower vault. 9. South cell: The Creation of Adam and Eve. 10. East cell: Cain Slaying Abel.*

Fig. 11-12. Kalkmalerier fra o. 1500 i skibets vesthvælv. 11. Nordkappen: Judas sælger Jesus for 30 sølvpenge (s. 688). 12. Sydkappen: Jesus i Getsemane have (s. 689). Egmont Lind fot. 1947. - *Wall-paintings c. 1500 on the west vault of the nave. 11. North cell: Judas Betraying Jesus for 30 pieces of silver. 12. South cell: Jesus in Gethsemane.*

ses det øverste af et andet tårn, og bagved dette kronen af Kundskabens træ. Fremstillingen af Adam og Evas jordeliv er ligeledes den konventionelle: Eva sidder i konedragt og spinner ved sin stangrok samtidig med, at hun bevæger vuggen med den ene fod; bag hende ses Adam gravende med spade. Cyklen afsluttes i østkappen med billeder af Kain og Abels offer, efterfulgt af Brodermordet (fig. 10), begge uden indramning. I offerscenen mod nord står Abel med hænderne i bedestilling foran sit offerdyr, en vædder; mens Kain løfter sin højre hånd i formanende? gestus mod offerduen. Alterbordene er udformet som fontelignende opbygninger - et usædvanligt træk, der rimeligvis skyldes ønsket om at tydeliggøre billedernes særlige budskab (sml. nedenfor).

Skibets vesthvælv rummer fire billeder af begivenheder omkring forrådslen af Kristus og tilfangetagelsen i Getsemane have. Bortset fra Judaskysset er billederne ikke almindelige i

tidens kalkmalerier; men de findes alle i *Biblia pauperum*. - Det første billede i rækken (fig. 11) er nordkappens fremstilling af Judas, der sælger Jesus til ypperstepræsterne for 30 sølvpenge (Matt. 26,15). Judas står sammen med de to skriftkloge omkring en skatkiste og købslår om betalingen; på oversiden ligger mønter, og Judas knuger en pung, som allerede er fyldt. I vestre svikkel et bånd med minuskulindskrift, som forklarer billedet (BP1): »Qui cristu(m) ve(n)dis iudas ad tartara te(n)dis« (fordi du sælger Kristus, Judas, styrer du mod Helvede). Skriftbåndet i østre svikkel (BP 10) citerer Zakarias' profeti (Zak. 11,12): »et ap(pe)nder(un)t mercede trigi(n)ta arge(n)tis«³¹ (så afvejede de min løn, tredivе sekel sølv).

I østkappen (fig. 13) vises Kristus, der tager afsked med disciplene i Getsemane, mens han selv, ledsaget af Peter, Jakob og Johannes, vil gå ind i haven (Mark. 14,32). Scenen udspilles i et søjlebåret interiør. Kristus står ved døren

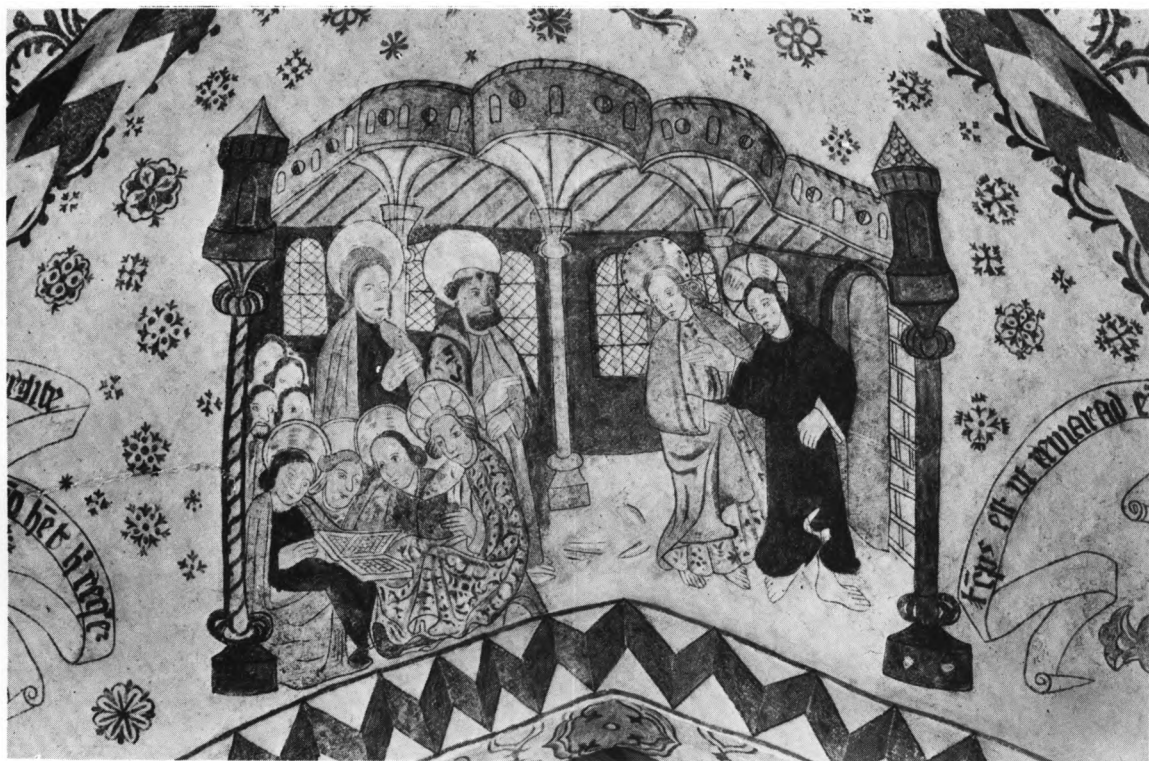

Fig. 13. Jesus tager afsked med disciplene i Getsemane gård. Kalkmaleri fra o. 1500 på østkappen i skibets vesthvælv (s. 688). Egmont Lind fot. 1947. - *Jesus Bidding Farewell to the Disciples in Gethsemane. Wall-painting c. 1500 on the east cell of the nave's west vault.*

med hånden løftet i afskedshilsen. Han formåner de siddende, læsende apostle til at våge og bede; de tre stående apostle er de udvalgte, som skal ledsage ham. På gulvet mellem de siddende apostle og Kristus ses et ubestemmeligt fragment, som ifølge forlægget har skullet forestille et fad med klæde (Joh. 13,5). Nordre svikkels skriftbånd citerer Mikas profeti (Mika 2,10; BP7): »Surgite et ite q(ua) no(n) h(ab)et(is) h(ic) req(ui)e(m)«³² (op, ryk ud! Thi her kan I ikke bo). I søndre svikkel læses Tobias' profeti (Tob. 12,20; BP10): »te(m)p(us) est ut reviar ad eu(m) q(vi) misit me«³³ (det er tid at jeg vender tilbage til Ham, som sendte mig).

I sydkappen (fig. 12) ses den usædvanlige scene, forestillende ypperstepræstens soldater, der falder til jorden, da Jesus giver sig til kende (Joh. 18,6). På et klippestykke i baggrunden står »lidelsens kalk« med oblat, svøbe og kors; bag Kristus ses indhegningens risgærde. På det forklarende skriftbånd læses en kombination af

replikkerne fra evangeliets beretning (Joh. 18,4 og 6): »Que(m) que(re)t(is) sed [retr]o(r)s(um) abi(e)r(unt)« (hvem søger I? - men de veg tilbage). Skriftbåndet i østre svikkel citerer forlæggets billedtekst (BP1): »Su(n)t sic p(ro)strati cristu(m) captar(e) parati«³⁴ (således er de faldet til jorden, som var rede til at fange Kristus). I vestre svikkel læses teksten til lignelsen om de ukloge jomfruer (Matt. 25,1-13), det ene af de to parallelbilleder (BP2): »[Virginib(us)] fatuis aufertur spes data gnaris«³⁵ (de enfoldige jomfruer fratages håbet, der er givet til de kloge).

I vestkappen ses Tilfangetagelsen med Judaskysset og Peter, som hugger øret af ypperstepræstens tjener, Malkus (Joh. 18,10). Ved Peters ene øre ses flagermusevinger, som formentlig skal antyde, at der er faret en djævel i ham. Af Malkus' attributter, lygten og en knortekæp, er kun skæftet af kæppen bevaret. I søndre svikkel er gengivet forlæggets billedtekst (BP1): P(er) pacem c(ris)te t(ra)hit his te

Fig. 14-15. Kalkmalerier fra o. 1500 i skibets midthvælv. 14. Nordkappen: Korsegangen (s. 690). 15. Sydkappen: Nedfarten til dødsriget (s. 691). Egmont Lind fot. 1947. - *Wall-paintings c. 1500 on the middle vault of the nave. 14. North cell: Bearing of the Cross. 15. South cell: The Harrowing of Hell.*

p(ro)dit(or) iste³⁶ (gennem venskab, Kristus, forråder denne forræder dig til dem).

I nordre svikkel Davids profeti (Sl. 41,10; BP7): »Homo pads me[e] in q(vo) spera[o for v](i)«³⁷ (min ven, som jeg stolede på).

Billederne i *skibets midthvælv* illustrerer Kristi lidelseshistorie og opstandelse, fra Korsegangen til Opstandelsen. Den tidligere benyttede arkadeindramning mangler, men til gengæld holdes sviklernes skriftbånd af profeter, der som halvfigurer vokser op af blomsterkalke.

Nordkappens Korsegangsbillede (fig. 14) viser Kristus, der er ved at segne under det tunge kors, selv om han hjælpes af Simon fra Kyrene. Bag Simon står Maria og Johannes; endvidere har maleren afbildet to soldater, som foragteligt rækker tunge, mens den ene trækker Kristus frem ved et reb, og den anden løfter køllen til slag. Over scenen svæver to musicerende engle med korsdiadem; de vokser op fra blom-

sterkalke som profeterne. Begge sidstnævntes skriftbånd er nu ulæselige.³⁸

I østkappen fremstilles Kristus på korset, flankeret af den sørgende Maria og Johannes (fig. 20). Foruden det traditionelle skriftbånd foroven på korset, »inri«, ses foruden et bånd, hvorpå er gengivet forlæggets billedtekst (BP1): »Eruit a trist(o for i) barato nos passio xpi (= cristi)« (Kristi lidelse river os ud af det mørke helvede). Nordre svikkels profet holder skriftbånd med en delvis bevaret afskrift af forlæggets tekst til billedet af Isaks ofring (BP2): »[Sign]a(n)te(m) x- (= cristum) pueru(m) p(a-te)r im(u for o)la(t) istum«³⁹ (idet drengen er tegn på Kristus, ofrer faderen ham). Søndre svikkels profet holder skriftbånd, som gengiver teksten til det andet parallelbillede, forestillende Kobberslangen (BP3): »Jese! curant(ur) serpe(n)te(m) dum speculant(ur)«⁴⁰ (de helbreddes fra døden, mens de betragter slangen).

Sydskappen viser Nedfarten til dødsriget (fig. 15). Kristus, hvis naglegab og sidevunde er synlige, har slået porten ind til Helvedes forgård og befrier det første menneskepar, Adam og Eva; over helvedesgabets en djævel med kølle. På skriftbånd ovenover læses følgende citat (BP 1): »Eius morte barat(ri) destructio porte«⁴¹ (ved hans død ødelægges helvedes port). Østre svikkels profet holder skriftbånd, hvis minuskler kun anes svagt. Derimod er indskriften ved vestre svikkels profet velbevaret. Den citerer billedunderskriften til parallelbilledet af Samson, der dræber løven (BP 3): »Ut vis Samsonis destruxit ora leonis«⁴² (som Samsons styrke ødelagde løvens gab).

I vestskappen er Opstandelsen (fig. 16). Kristus med sejrspanen træder ud af sarkofagen, hvis låg (med ring) er væltet bort. Omkring graven det sovende vagtmandskab, af hvilke en er vist siddende på trebenet skammel. Ovenover et skriftbånd med fragmentarisk, forvansket? indskrift: »...a sapsö.....es crib...«⁴³ I søndre svikkel er profetens skriftbånd ulæse-

ligt, i den nordre side derimod læses de to sidste ord af teksten til billedet af hvalfiskens, der udspyr Jonas (BP 3): »[de tumulo c(riste) surge(n)s te] devotat iste« (af graven opstået, Kristus, anråber denne dig).

I *skibets østhvælv* er vist Bebudelsen (fig. 17). Gabriel med scepter knæler foran Maria, der står ved en læsepult med opslået bog. To skriftbånd citerer det traditionelle replikskifte, som også gengives i forlægget (BP 5). Gabriel: »Ave gracia plena d(omi)n(u)s«⁴⁴ (vær hilset, du benådede, herren (er med dig)). Maria: »Ecce ancilla d(o)m(in)i fiat michi«⁴⁵ (se jeg er Herrens tjenerinde. Mig ske (efter dit ord)). Hovedpersonerne flankeres af skriftbånd, som med visse afvigelser citerer to af forlæggets profetier om den ubesmittede undfangelse (BP 7 og 8), hentet fra Esajas' bog (7,14) og Davids salmer (72,6). I vestre svikkel: »Ecce v(in)cta? v(i)ta mei? et pa(ri)et filiu(m) su(um)«⁴⁶ (se og føder sin søn). I østre svikkel: »... sals d(omi)n(u)s sic(ut) pluvia ch vell(us)«⁴⁷ (Herren kommer som regn på slagte eng).

Fig. 16. Opstandelsen. Kalkmaleri fra o. 1500 på vestskappen i skibets midthvælv (s. 691). Egmont Lind fot. 1947. - *The Resurrection. Wall-painting c. 1500 on the west cell of the middle vault of the nave.*

Fig. 17-18. Kalkmalerier fra o. 1500 i skibets østhælv. 17. Nordkappen: Bebudelsen (s. 691). Egmont Lind fot. 1947. 18. Vestkappen: Jesu fødsel (s. 692). NE fot. 1978. - Wall-paintings c. 1500 on the east vault of the nave. 17. North cell: The Annunciation. 18. West cell: The Nativity.

I vestkappen er malet Jesu fødsel (fig. 18). Foran stalden knæler Maria andægtigt og tilbyder det nøgne barn, som ligger på en flig af hendes kappe, mens to engle kommer ilende med et fornemt klædestykke. I en af staldens åbninger ses Josef med en kerte, oksen og æslet er afbildet ædende af trug. Over staldens tag

stråler Betlehemsstjernen og på et skriftbånd læses forlæggets billedtekst (BP 1): »Absq(ue) dolore paris v(ir)go maria maris«⁴⁸ (uden smerte føder du, jomfru Maria, havets (stjerne)). I søndre svikkel citeres billedteksten til illustrationen af det ene gammeltestamentlige forbillede, Moses og den brændende tornebusk (BP 2): »[Lucet et igne]scit sed no(n) [rubus igne calescit]« (det flammer og gløder, men busken bliver ikke hed af ilden). I nordre svikkel er en profet med ulæseligt skriftbånd.

I sydkappen brydes den historiske cyklus af et billede af S. Laurentius' martyrium. Fremstillingen er traditionel og viser den bagbundne ærkedegn, som kun iklædt lændeklæde ligger på en jernrist, hvorunder ilden flammer. Fem bødler holder bålet vedlige med blæsebælge, mens en sjette står med ildrageren. I østre svikkel er malet et skjold med bådshage som bomærke.

Østkappen afslutter billedsuiten med en fremstilling af Dommedag (fig. 19). Kristus troner på regnbuen med jordkuglen (rigsæble med kors) som fodskammel. Han er iklædt en folderig kappe, som er slået til side, så sidevunde og naglegab er synlige. Ud for hans hoved ses mod nord nådens lilje, mod syd straffens sværd, og svarende hertil er den højre hånd løftet til velsignelse, den venstre sænket i afvisning. Dommens enten-eller forklares desuden af skriftbånd med gengivelse af de faste formularer. Således mod nord »venite benidi(cti) p(a)t(r)i)s mei p(er)cepit regnum« (kom hid, min faders velsignede, modtag riget), mod syd: »Ite vos maledicti i(n) igne(m) eternam« (gæk bort, forbandede, til den evige ild). Maria og Johannes ved Kristi fødder, begge med hænderne løftet i forbøn for menneskene. Maria fremviser det blottede bryst, som sønnen engang har diet. I nordre svikkel modtages de salige af

S. Peter, der med nøgle i hånd står i himmelstaden port. Et par individuelle skæbner er udpeget ved hovedklædning: en kejser?, kardinal, biskop og en munk. Tilsvarende ses både munk, biskop og pave! i søndre svikkel, hvor maleren har fremstillet de fordømte, som bundtet sammen af djævlens slæbes ind i helvede.

Fig. 19. Dommedag. Kalkmaleri fra o. 1500 på østkappen i skibets østhvælv (s. 692). Egmont Lind fot. 1947.-
The Last Judgement. Wall-painting c. 1500 on the east cell of the nave's east vault.

desgabet. I nordre svikkel under himmelstaden er et våbenskjold, hvis bomærke, en hestesko med kors, muligvis refererer til en præst, idet der på skriftbåndet herunder er bevaret ordet »vicar(ius)«. I søndre svikkel ses et *bomærke*, formet som korset pil.

Dekorativt system. Billedernes baggrund er opfyldt af geometrisk og vegetabilsk ornamentik, fortrinsvis stregstjerner og rosetter, af hvilke sidstnævnte findes i mange dimensioner og varianter. Endvidere er der i sviklerne af skibets vesthvælv malet store palmetter, svarende til de blomsterkalke (med profeter) og fantasi-blomster, der findes i svikler og hvælvkryds i skibets to andre hvælv. På ribberne i samtlige fire fag er malet sparrer, og i skibets to østre fag er den lille vulst fremhævet af tovsnoning. Både denne vulst og ribberne kantes af en buefrise

med liljespidser, som dog i vesthvælvet erstattes af æggestav lignende frise. Undersiderne af gjord- og skjoldbuer i skibets to østligste hvælvfag dækkes af bølgeranker, skablonmønstre, stjerner og rosetter, mens buerne i vesthvælv har siksakbånd på forsiden og kvadermønster på undersiden (skjoldbuerne). I tårnummet har den enlige skjoldbue fået tilsvarende behandling, og hvor vægbuen mangler, er der siksakbånd som nedre afgrænsning. I skibet er der på vægpillerne siksakbånd, som markerer buernes vederlagshøjde; på næstvestligste pille i syd undtagelsesvis en omvundet stav. Foruden dekorationen på hvælv og hvælvbuer er kor- og tårnbuernes underside smykket af rankeslyng i førstnævnte tilfælde og stjerner vekslende med rosetter i sidstnævnte. På korhvælvets vestre skjoldbue er undersiden bema-

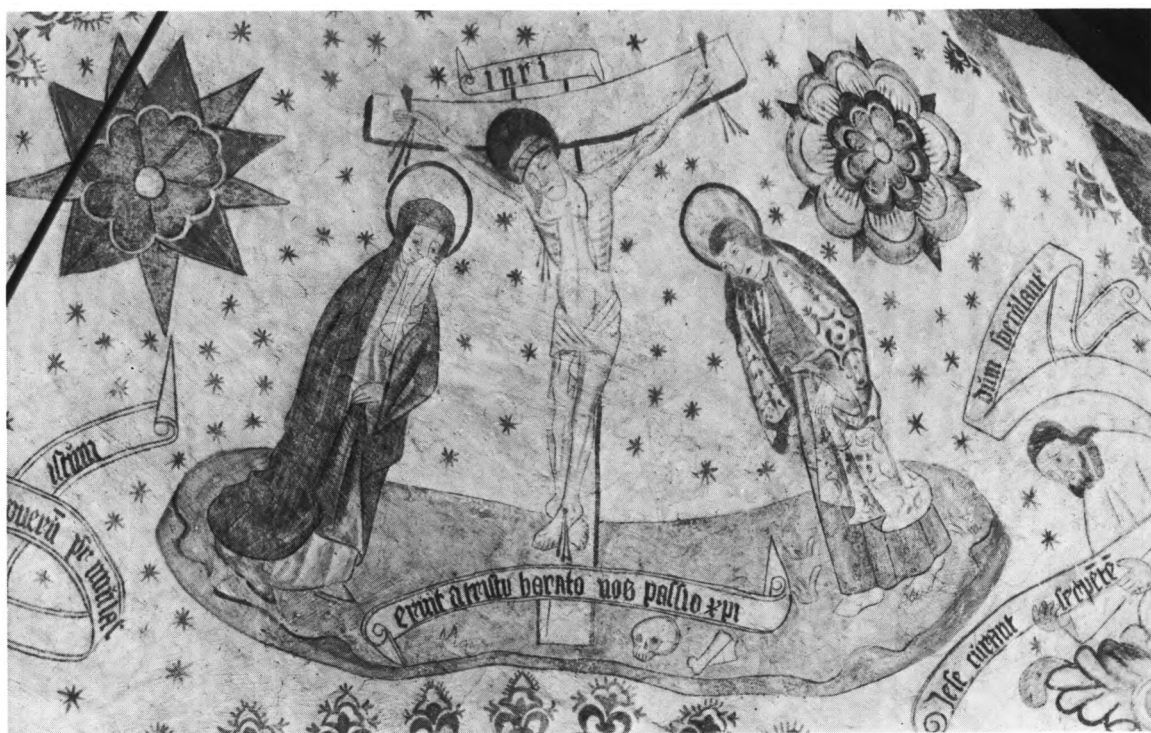

Fig. 20. Korsfæstelsen. Kalkmaleri fra o. 1500 på østkappen i skibets midthvælv (s. 690). NE fot. 1978. - *The Crucifixion. Wall-painting c. 1500 on the east cell of the middle vault of the nave.*

let med rosetter, mens der på den mod skibet vendende side er bladduske. På tårnummets østvæg er der rankeslyng.

Farver og værksted. Farveskalaen spænder over rødbrun, sortgrå, gul og grøn samt dekomponeret mønje eller cinnober. I skibets midthvælv er der undtagelsesvis tillige benyttet en gråblå farve (kobberblå, sort og kalk). Malerierne er udført af et værksted omfattende flere hænder.⁴⁹ Figurmaleriet, benyttelsen af billedforlæg og det dekorative system viser nemlig klare forskelle mellem stil og praksis i skibets to østlige hvælv på den ene side og vesthvælv samt tårnummets billeder på den anden. Der kan dog også peges på træk (ornamentik, tekstforlæg), som binder alle fire hvælvudsmykninger sammen og hermed understreger, at udmalingen må betragtes som et hele, overdraget til et værksted, hvis praksis ikke har forhindret det enkelte medlem i at træffe selvstændige valg.

Forlæg og program. Det dekorative system og enkelte figurkompositioner viser, som allerede

bemærket af Kornerup (1902), at medlemmer af værkstedet har ladet sig inspirere af den berømte udsmykning i Christian I.s kapel ved Roskilde domkirke.⁵⁰ Herudover påkalder udsmykningen sig særlig interesse ved benyttelsen af *Biblia pauperum* som forlæg, antagelig et ønske hos bestilleren, der tilmed kan have ladet bogen stå til værkstedets disposition. Det fremgår, at der er tale om bloktryksbiblen på fyrretyve blade, hvis første udgave synes at kunne tidsfæstes til o. 1450.⁵¹ Som tekstforlæg er *Biblia pauperum* benyttet i de fleste af udsmykningens billeder, og oftest er der temmelig nøje overensstemmelse mellem original og kopi. I de tilfælde, hvor der konstateres uoverensstemmelse skyldes det hovedsagelig restaureringer,⁵² omend enkelte afvigelser antagelig går tilbage til maleriernes tilblivelsestidspunkt. Som billedforlæg derimod er bibelen kun benyttet i skibets vesthvælv samt for tårnummets vedkommende i de tilfælde, hvor bibeludgaven rummede de relevante scener (Evas skabelse, Syndefaldet). Derimod er det tyde-

ligt, at de, som udførte billederne i de to østre hvælv, har foretrukket andre kompositioner, ligesom man heller ikke her genfinder den arkadeindfatning, der er en reminiscens af forlæggets arkitektoniske rammeværk.

Selve *Biblia pauperum's* typologiske opbygning, hvorefter nytestamentlige scener tolkes i relation til gammeltestamentlige forbilleder og profetier (jfr. fig. 7) er ikke ukendt i samtidigt kalkmaleri,⁵³ men udsmykningen i Hjembæk adskiller sig ved, at ingen prototyper er afbildet, kun refereret i latinske tekster, der således må opfattes som stikord til den præst, der udlagde billederne. Programmet i hvælvenes billedprædiken er i øvrigt disponeret som et kronologisk forløb fra tårnrummets dåbskapel i vest (sml. altrenes fontelignende udformning i Kain og Abel-billedet) med beretningen om menneskets ældste historie frem til Dommedag i øst. Der er i udvalget af scener fra Kristi lidelseshistorie lagt usædvanlig megen vægt på beretningen om Judas' forræderi. Når det kronologiske forløb i skibets østligste hvælv brydes af Bebudelsen og Jesu fødsel samt af Laurentius' martyrium, ligger der heri formentlig en hentydning til triumfvæggens forsvundne sidealtre, viet Maria (nord) og Laurentius (syd).

†*Kalkmalerier.* Da Kornerup restaurerede tårnrummet 1904, konstaterede han på nord- og sydvæggen en række stærkt ødelagte figurer, formodentlig apostle. Ved genrestaureringen 1947 sås farvespor sammesteds, ligesom der på skibets vægge sås svage spor af malerier. Et lille Kristushoved afdækkedes på nordvæggen i østre hvælvfag.

INVENTAR

Oversigt. Fra middelalderen stammer den romanske granitfont og alterbordet, hvis forside dækkes af panel fra 1942, mens alterstagerne er sengotiske. I øvrigt præges kirkens indre hovedsagelig af 1600'erne: Lorentz Jørgensens billedskærerarbejder har dengang gjort sig stærkere gældende i rummet end nu, idet krucifikset og de fire profeter, som hænger på skibets nordvæg, da var opstillet på et senere fjernet korgitter. Dets alder kendes ikke, men det er nærliggende at forestille sig gitteret som del af en samlet bestilling, der i øvrigt omfattede altertavlen og præ-

dikestolen. Disse inventarstykker bærer årstallene 1655 og 1651 samt våbener for Aggersvolds ejere og for de daværende lensmænd på Holbæk slot, hvorunder Tuse herred hørte.

Alterbord, middelalderligt, opført af rå tildannede kampesten, undtagen sydsidens øverste halvdel, som er af tegl, dog er forsidsens hjørner sat af kampesten. Bordet, som er muret op ad østvæggen, måler ca. 130x168 cm og er 118 cm højt. I sydsiden findes 44 cm fra vestkanten og 20 cm under oversiden en *niche*, 32x26 cm og 34 cm dyb.

Rester af et †*sidealterbord* ses i skibets nord-østhjørne.

Alterbordsforsiden, fra 1942, er skåret af billedhuggeren Gunnar Hansen og malet af Victor Steensgaard i overensstemmelse med altertavlens farveholdning.

Altertavlen (fig. 21) bærer reliefskåret årstal 1655 og er en typisk repræsentant for de tavler, der er udgæet fra Lorentz Jørgensens værksted. Med een undtagelse, nemlig Egebjerg (Ods hrd.), har de alle i storstykkets midtfelt en nadverfremstilling, her, ligesom på tavlerne i Bregninge (Skippinge hrd.) fra 1654 og Farstrup (Ålborg amt), der er de nærmeste paralleller, flankeret af Moses med lovens tavler og Johannes Døberen med lammet liggende ved fødderne og stort kors i hånden. Til siderne gennembrudte vinger med viltet bruskværk og vrængemaske på kanten. Storgesimsen er næsten helt opløst i øreflipvolutter med englehoved i midten og over statuetterne våbener for »F(ru) Kar(e)n Sest« (mod nord) og »Iørgen Sefelt« (mod syd), d.e. lensmanden over Holbæk og hans hustru. Tilsvarende flankeres postamentets indskriftfelt af våbener for Aggersvolds ejere Joachim von Bredow og Margrethe Laxmand. Yderst er anbragt reliefskåret »Anno« »1655«.

I topfeltet er fremstillet Himmelfarten, idet Kristus forsvinder i skyen, mens Maria og apostlene ses dels knælende dels stående omkring bjergtoppen. Scenen flankeres af to stående engle, som forklarer den undrende skare, hvad der er sket. Feltet indrammes af engleher-

Fig. 21. Altertavle med reliefskåret årstal 1655, udført i Lorentz Jørgensens værksted (s. 695). NE fot. 1978.-Altarpiece with the date 1655 carved in relief, executed by Lorentz Jørgensen's workshop.

mer og vinger, hvis udformning svarer til storstykkets, dog uden vrængemaske. Tavlen kronet af topstykke med Frederik 3.s kronede monogram indfattet i bruskværk og øverst et nyere? latinsk kors.

Tavlen står i træets farve med forgyldning på ornamenterne og enkelte kulører på figurerne. Nadverbordets dug er hvid og baldakinen bag Kristus rød, vinduerne lyseblå med mørkere blå gitre. Moses og Johannes bærer kapper, som er hvide med et rødt mønster. De forgyldte tal på Moses' tavler er nymalede. I himelfartsfremstillingen er anvendt blå, røde, brune og grå farver til apostlenes dragter. I postamentfeltet forgyldt frakturindskrift: »Velsignelsens Kalck som vi velsigne ... 1. Cor: 10«.

Altersølv. Kalken (fig. 22) er købt til kirken

1861.⁵⁴ Den er 31 cm høj. Bægeret har støbte fremstillinger i lavt relief illustrerende Jesu liv: Hyrdernes tilbedelse, Flugten til Ægypten, Bønnen i Getsemane og Opstandelsen. Under mundingsranden fire stempler: mestermærke for Prahl, Københavnsmærke (18)52, guldsmidsmærke for Reimer Hinnerup og månedsmærke tyren. Mestermærket svarer til Bøje 1166 for Jacob Samuel Prahl, der dog først fik borgerskab 1863 og især arbejdede som juvelér, hvorfor kalken måske snarere er udført af Samuel Jacob Nicolai Prahl (Bøje s. 133).

Disk, anskaffet 1853,¹² tv.m. 16 cm, med profileret kant. I bunden graveret fremstilling af Kristus på korset og på fanen en tornekrone. På fanens underside er graveret de sammenskrævede initaler »CRR« for Aggersvolds ejer, kam-

Fig. 22-23. 22. Alterkalk fra 1852 (s. 696). 23. Sygekalk fra 1862 (s. 697). NE fot. 1978. - 22. *Altar chalice from 1852.* 23. *Chalice for visiting the sick, 1862.*

merherre C. R. Rothe og årstallet 1853 tillige med Rothe-våben. Desuden fire stempler: mester- og guardeinmærke som på kalken, udslidt bymærke og ulæseligt månedsmærke.

Ske, fra 1902, med mestermærke AF for A. Fleron, Københavnmærke (19)02 og guardeinmærke for Simon Groth.

Alterkande, muligvis den, der anskaffedes 1845,⁵⁵ af porcelæn, sort med guld kors og -kanter, fra Den kongelige Porcelænsfabrik. Tilsvarende *oblataeske* indkøbtes 1862.¹²

Sygesæt, 1862,⁵⁶ nu bestående af kalk og disk. Kalken (fig. 23) er 12 cm høj, har cirkulær fod, som går direkte over i knoppen, hvorpå slyngbånd. Trindt øvre skaffled. Under bunden tre stempler: mestermærke for Samuel Jacob Nicolai Prahl (Bøje s. 133), Københavnmærke

(18)62 og guardeinmærke for Reimer Hinne-rup. Glat disk, 7,5 cm i tv., med graveret cirkelkors på fanen. Under bunden tre stempler, hvoraf kun mestermærket, som kalkens, kan tydes. I samtidigt læderfuttal, der også har plads til $\dagger$ vinbeholder formet efter kalkens bæger og nævnt i indberetning 1917.

Et inventarium fra 1663 opfører en $\dagger$ sygekalk og -disk af hvidt sølv og en $\dagger$ tinflaske, som tilhører præsten. 1668 blev et hul i sygeflasken repareret.¹⁰

Alterstager, sengotiske, 33 cm høje, fra samme værksted som stagerne i Gørlev og Røsnæs (Løve og Ars hrdr.).⁵⁷ Omkring århundredskiftet er der tilføjet to små lysepiber til hver stage.

Alterskranke, fra 1942, af træ, halvrund. Den

Fig. 24. Gammeltestamentlige profeter, oprindelig sidefigurer til korbuekrucifiks (fig. 25), udført i Lorentz Jørgensens værksted (s. 699). NE fot. 1978. - *Prophets of the Old Testament, originally flanking chancel arch crucifix, executed by Lorentz Jørgensen's workshop.*

afløste et nygotisk, retkantet *†støbejernsgelænder* kendt fra ældre fotografier. 1917 stod der i sakristiet resterne af en ældre *†skranke* af træ med udsavede balustre, ca. 70 cm høj, brunmalet.⁵⁸

Font, romansk, af granit, tv. 88 cm, variant af Roskildetypen, svarende til fonten i Tølløse (s. 231)⁵⁹ og ligesom den i kummens overside forsynet med huller til fastgørelse af låg eller til anbringelse af bærestænger til en fontehimmel.⁶⁰ Kummen har næsten lodrette sider med skrå affasning forneden for tilpasning til kraftig vulst, der ved en tyk kalkfuge er fastgjort til kummen og den lave fod. Afløbshul i kummens bund. Opstillet i tårnbuen.

En *†fontekeddel*, af messing, er omtalt i inventarierne 1663 og 1664; 1664 desuden et fontebækken af tin.¹⁰

Dåbsfæde. 1) Yngre end 1750, af tin, 50,5 cm i tv. med 12 cm bred fane og 12,5 cm dybt. På fanen og i bunden stempel (fig. 34) for krontin med årstallet 175? og ?SPF.⁶¹ Bunden er lodret på, hvilket skete 1838.²⁴ 2) Rimeligvis anskaffet på synets opfordring 1852,²⁴ af messing, 30,5 cm i tv., med smal fane, tilsyneladende udført, så at det passer inden i tinfadet.

Dåbskande, antagelig fra 1901,¹² af plet. Ind-

beretningen 1894 omtaler en *†kande*, af bly, med årstallet 1845.

Korbuekrucifikset (fig. 25) er ligesom altertavlen og prædikestolen udgået fra Lorentz Jørgensens værksted og jævaldrende med disse inventarstykker.⁶² Det har utvivlsomt været opstillet på et *†korgitter* sammen med de fire profetstatuetter, som også nu indgår i ophængningen på skibets nordvæg. Krucifikset er nær beslægtet med det 1667 til Grandløse kirke erhvervede, som tilskrives Lorentz Jørgensen, der har skænket et tilsvarende, lidt mindre til Butterup (jfr. s. 213 og 73 med fig. 17). Figuren er ca. 85 cm høj, muskuløs og hænger i næsten strakte arme, benene let bøjede, højre fod lagt over venstre og gennemstukket af oprindelig jernnagle.

Korstræet er glat med firpasfelter for enderne, dog således at den lodrette korsarm fortsætter lidt ned under feltet med henblik på fastgørelse i en vandret bjælke, formentlig korgitterets overligger. I korsendernes firpas reliefskårne fremstillinger af evangelistsymbolerne og over Kristi hoved skriftbånd hvorpå »inri« med reliefversaler.

Kristusfiguren har grålig hudfarve med røde

Fig. 25. Korbuekrucifiks udført i Lorentz Jørgensens værksted (s. 698). NE fot. 1978.- *Chancel arch crucifix, executed by Lorentz Jørgensen's workshop.*

blodstænk, mørkebrunt hår og skæg, forgyldt tornekrone og gråsort lændeklæde. Korstræet er brunt og evangelistsymboleerne gulligbrune på rød baggrund, undtagen Mattæus-englen, hvis dragt er lyseblå og lyserød. Nu ophængt på skibets nordvæg, i andet fag.

Et *†korgitter* kan tænkes at være udført samtidig med korbuekrucifikset og de fire profetfigurer, hvilket ville indebære, at det var jævnlidende med kirkens altertavle og prædikestol. Et sådant forhold kendes fra Gunderslev kirke (DK. Sorø s. 1021), hvortil Abel Schrøders værksted formentlig har leveret altertavle, font, korgitter og prædikestol i årene mellem 1635 og 1660.⁶³ Det bør nævnes, at der også

kan være tale om et ældre gitter, hvorpå de yngre figurer er blevet opstillet, jfr. f.eks. Selsø.⁶⁴ 1758 indberettede præsten, at koret var afdelt med tralværk og to døre. Hverken krucifiks eller figurer nævnes.

De fire *statuetter*, der flankerer korbuekrucifikset, forestiller de i kirkekunsten sjældnere fremstillede store profeter: Esajas, Jeremias, Ezekiel og Daniel (fig. 24), således angivet med reliefversaler i skriftbånd under jordsmonnet med blade, hvorpå profeterne står (Ezekiels vistnok fornyet). Figurerne er ca. 80 cm høje og er iført lange kjortler med kapper over. De tre holder bog i den ene hånd, Esajas har en sav i den anden, fordi han ifølge sagnet blev hen-

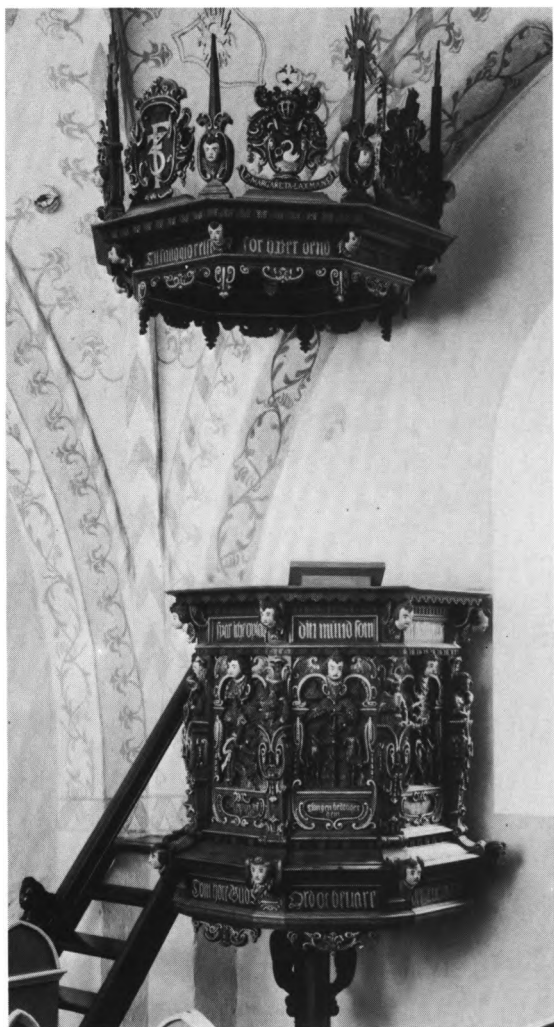

Fig. 26. Prædikestol med reliefskåret årstal 1651 på himlen, udført i Lorentz Jørgensens værksted (s. 700). NE fot. 1978. - *Pulpit with the date 1651 carved in relief on the canopy, executed by Lorentz Jørgensen's workshop.*

rettet med dette stykke værktøj. Jeremias er den eneste, der mangler bog; i stedet holder han med begge hænder om de ågstænger af træ, der er lagt om hans hals, og som profeten Hananja rev af og sønderbrød, hvorefter han sagde: »Så siger Herren: Således sønderbryder jeg om to år kong Nebukadnezar af Babels åg og tager det af alle folkenes hals« (Jer. 28,11). Ezeiel er fremstillet stående på en hob knogler, som han peger på, med relation til hans profeti om det døde folk, der bliver levende (Ez. 37,1-11). Og Daniel står med bogen under venstre

arm, højre er brækket af; på ældre fotografi ses den endnu, men uden attribut.

Figurerne står i blankt træ med forgyldning på dragtkanter og bogstaver, fodstykkernes blade er lysegrønne, Esajas' sav grå. På skibets nordvæg flankerende korbuekrucifikset.

Prædikestolen (fig. 26, 27) bærer det reliefskåret årstal 1651 på et af himlens topstykker, der ligesom opgangen med dens mægler hører til stolens oprindelige dele, udført i billedskærer Lorentz Jørgensens værksted sammen med altertavlen og korbuekrucifikset med dets flankerende profetfigurer. Stolen er en af værkstedets tidligste i Holbæk amt. Den ældste er Holmstrups (Skiplinge hrd.) signeret 1647.

Opbygningen er den af værkstedet sædvanligvis benyttede med rig anvendelse af bruskværk såvel på de næsten helt opløste storfeltsarkader som på de adskillende hermeskafter. Rummet over storfelternes bueslag optages ligesom på de øvrige tidlige stole af et engleoved, hvis vinger med tilløb til volutter i spidserne udfylder sviklerne. Kurvens fem fag rummer, svarende til den reducerede stol i Butterup fra 1660 (s. 74), hovedsagelig gammeltestamentlige scener: Adams Skabelse, Evas Skabelse, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradis og Kristus som urtegårdsmand. Felterne adskilles af kvindelige hermer, der repræsenterer sanserne: Synet med fakkelt, Hørelsen med lut, Lugtesansen med blomsterbuket, Smagssansen med bæger i højre hånd og frugtklase i venstre, samt Følelsen, der bliver hakket i højre hånds pegefinger af fugl, som sidder på hendes venstre skulder.⁶⁵ På bøjlerne under hermerne er diademhoveder, tilsvarende på gesimsen englehoveder. Under kurven er bevaret to hængestykker.

Den regelmæssigt ottesidede himmel har ligesom Store Tåstrup (s. 335 med fig. 19)⁶⁶ været opbygget som illustration til Johannes' syn på Patmos (Ab. 1,12f), hvor Kristus åbenbarede sig for ham mellem de syv lysestager. Nu mangler såvel Kristusfiguren som stagerne. Af de seks topstykker er det ene, som bærer Frederik 3.s monogram, kronet. De øvrige har våbener for »F(ru) Anna Elisabet von der Grø-

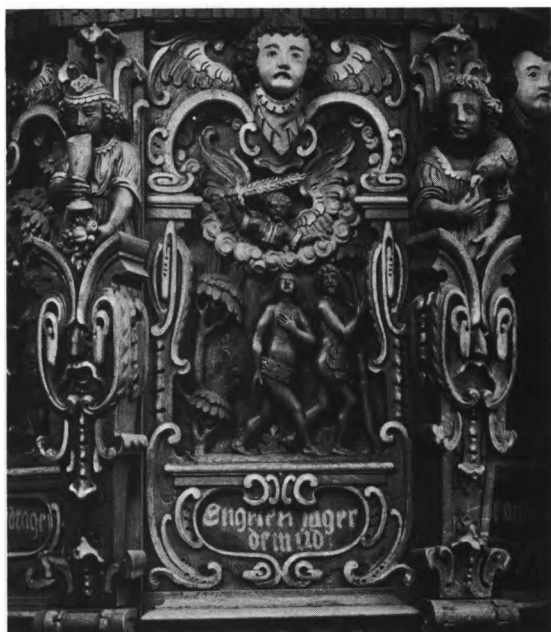

Fig. 27. Prædikestolsfelter med fremstilling af Syndefaldet og Uddrivelsen af Paradis, adskilt af hermer forestillende Lugtesansen, Smagssansen og Følelsen, sml. fig. 26 (s. 700). NE fot. 1978. - *Pulpit panels with representations respectively of The Fall and The Expulsion of Adam and Eve, separated by terms depicting the senses of smell, taste and touch.*

ben« gift med lensmanden Flemming Ulfeldt, »Ioachim von Bredaw«, »F(ru) Margareta Laxmans« ejere af Aggersvold og »H(r.) Flamming Wlfeldt« ifølge indskrifterne med reliefversaler på skriftbånd under våbenerne; de to førstnævnte våbener er courtoisievendt. På det sjette topstykke ses årstallet 1651. Himlens underside har ottekantet, fordybet felt, hvori bladornament med nedhængende drueklase.

Stolen hviler på stikbjælke støttet af firkantet pille med affasede hjørner, desuden tre spinkle, bruskede bøjler. Trappen er fornyet, men den oprindelige håndliste og mægleren er bevaret.

Af staffering findes kun forgyldning på lister og en del ornamenters samt forgyldte frakturindskrifter på sort bund, undtagen på himlen, hvor bunden er brun. I kurvens storfelter forklæres de ovenfor fremstillede scener: »Adam skabis af jord«, »Eua byggis aff Adæ side«, »Slangen dedrager dem«, »Engelen iager dem ud« og »de arbejde«. I postamentfrisen læses: »Salige ere de som høre Guds Ord oc beuare det. Luc: ii v. 28.« og i gesimsfrisen: »Raab højt spar iche oplad din mund som en basune, etc:

ESA: 58 vi«. Endelig ses i himlens gesimsfrise: »Euangelium Er en Guds kraft til salig giørelse for hver dend som Troer Rom. i V. 26«. Opstillet i skibets sydøsthjørne.

Stolestaderne, fra o. 1875, er åbne bænke. Gavlene står siden 1949 med brune fyldinger, rygstødene blågrønne med blå fyldinger i brune rammer. Denne staffering afløste en lys egetræsmaaling.

Kongens og provstens fstole nævnes 1662.¹⁰

†*Herskabspulpitur*. Præsteindberetningen fra 1758⁶⁷ omtaler en smuk, lukket stol for Aggersvolds herskab, bygget 1751. Tilstedeværelsen af en tilmuret dør i skibets nordside, over for prædikestolen, indicerer, at det var et herskabspulpitur, som det kendes i f.eks. Sønder Jernløse og Undløse (s. 151 og 387).

Et *bord*, fra 1500'rne, af eg, med yngre bordplade, står i sakristiet. Pladen hviler på to bukke, som holdes sammen hver af to revler. Samme sted stod 1917 to *fstole*, fra o. 1700, af bøg, med drejede, rigt profilerede ben. Lige ryg, sort voksdugsbetræk fastgjort med messingsøm.

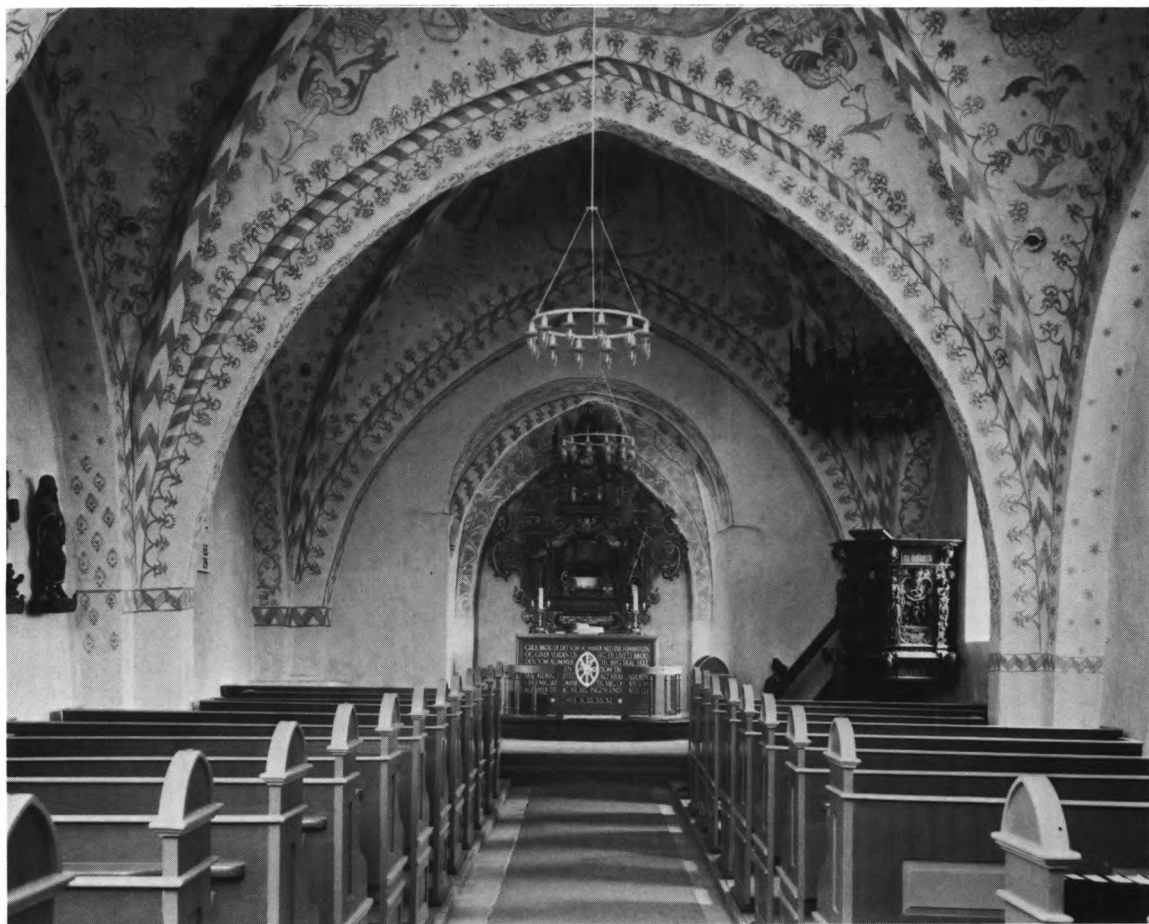

Fig. 28. Indre, set mod øst. NE fot. 1978. - Interior to the east.

Degnestolen, fra 1957, erstatter en tilsvarende ældre.

Pengeblok, fra 1600'rne?, af eg. Højden over nuværende gulv er 45 cm. På den øvre del fire vandrette jernbånd, hvoraf de to midterste lukker over forsiden lille låge. Desuden findes to lodrette jernbånd: et mindre på hjørnet lukker for lågens hængselbånd, mens et større midt på forsiden dækker lågen og de fire vandrette beslag. I oversiden to jernbånd vinkelret på hinanden, med pengeslids i skæringspunktet. Træet står umalet med sorte jernbånd. Opstillet ved nordsidens stolestader, lige over for indgangsdøren.

En opfordring fra synet 1826 til at fastgøre den ene blok tyder på, at der da var to (sml. forholdene i Gislinge og Stigs Bjergby s. 581 og 765).²⁴

To *pengebøsser*, af sortmalet jernblik, var endnu ikke anskaffet 1855, men opføres i inventariet 1862.¹² De hænger på hver sin fyrretræstavle, ca. 68x39 cm, i profileret ramme, med trekantgavl foroven. Sortmalede med hvid skrifveskrift, som citerer henholdsvis: »Hebr: 13,16« og »2 Cor: 9,7«. Begge tavler hænger på våbenhusets nordvæg, øst for døren ind til kirken.

Alle *dørfløje* er fra 1900'rne.

†*Pulpitur*. Præsteindberetningen 1758 opregner i vest et smukt pulpitur til de unge bønderkarle.⁶⁷ 1830 trængte stolene på pulpituret til reparation, og 1842⁶⁸ nævnes det for sidste gang. 1758 stod kirkens urværk på et pulpitur, se *†tårn*.

Orgel, bygget 1969 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Ét manual med fire stem-

mer og svelle. Typeorgel, model »Ringkøbing kapel«. I skibets sydvesthjørne. †*Orgel*,⁶⁹ bygget 1914-15 af Th. Frobenius & Co., København. Disposition: Manual: Bordun 16', Principal 8', Rørføjte 8', Gamba 8', Aeoline 8', Voce Celeste 8', Octav 4', oktavkoppel. Pedal: Subbas 16' (transmission), koppel manual-pedal, tre kollektiver. Pneumatisk aktion, keglevin dlade. I tårnrummet.

Salmenummertavlerne, fra 1900'rne, består af glatte, hvidmalede brædder med søm til metalnumre.

Fire *lysekroner*, fra o. 1950?.

Et †*tårnur* nævnes 1661.¹⁰ 1758 stod det på et pulpitur i kirken, mens snorene gik op i tårnet til lodderne. Det slog både på den store klokke i tårnet og på en lille nede i kirken. 1817²³ nævnes uret for sidste gang.

Klokker. 1) (Fig. 29), fra 1200'rne,⁷⁰ tv. 73 cm, med svage profillister på slagringen og om halsen. Ophængning i slyngebom ved Aug. Nielsen, »Thubalka«, Roslev.

2) Fra 1871, af støbejern, tv. 105 cm. Om halsen indskrift mellem dobbelte rammelister: »B. V. G.«, antagelig for Bochumer Verein Gussstahlfabrik. Øverst på legemet årstallet: »MDCCCLXXI«. Ophængt i vuggebom 1948 af Aug. Nielsen, »Thubalka«, Roslev.

†*Klokker*. 1) Ved klokkeskatten 1528⁷¹ afgav kirken en klokke. 2) 1634,⁶⁷ støbt af Felix Fuchs, med indskriften: »1634. 20 decembris comparata est hæc campana in honorem dei ter optimi maximi, ac ecclesiæ Hiembecensis usum cuius pastor tune temporis erat Johannes Svenonius: tutores vero, Petrus Martini et Andreas Nicolai. Gos mich Felix Fuchs« (20. dec. 1634 er denne klokke fremstillet til den treenige almægtige Guds ære og til Hjembæk kirkes brug; dens præst var dengang Hans Svendsen, og værger var Peder Mortensen og Anders Nielsen. Felix Fuchs støbte mig). På legemet »det danske våben, dog noget ukendeligt«. 1829 var den revnet, 1834 »klinket«, men med skrattende lyd.²⁴ Allerede 1836 var der da også igen en revne, som blev klinket 1839, men 1841 var klinken, der lå uden på klokken, løs. 1871 omstøbt, jfr. klokke nr. 2. 3) En lille klokke i

Fig. 29. Klokke fra 1200'rne (s. 703). NE fot. 1978. - 13th century bell.

kirken, som kirkens ur slog på foruden på den store i tårnet.⁶⁷

Klokkestol, 1800'rne, af eg, med nyere skråstivere af fyr. Under klokkerne krydsbånd.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 30), o. 1617. H(r.) Niels Trvelsen, sognepræst »til denne kirke« i 12 år [†1617], og hans hustru Karren Mortensdaater, som var gift med ham 6 år og derefter med H(r.) Hans Svendsen i 20 år (sml. nr. 2). Hun døde 6. sept. 1637, 53 år gammel. Rød kalksten med ortoceratitter, 172x98 cm. Gravskrift med fordybede versaler tværs over stenen inden for to fordybede rammelinjer, der i hjørnerne brydes af cirkelfelter hvori rosetter. Svarer til gravsten nr. 4, over hr. Svend Hansen, †1599, i Kundby (s. 654). 1904 flyttet fra midtergangen til den nuværende plads ved våbenhusets vestvæg.

2) (Fig. 31), o. 1650. H(r.) Hans Svends(en),

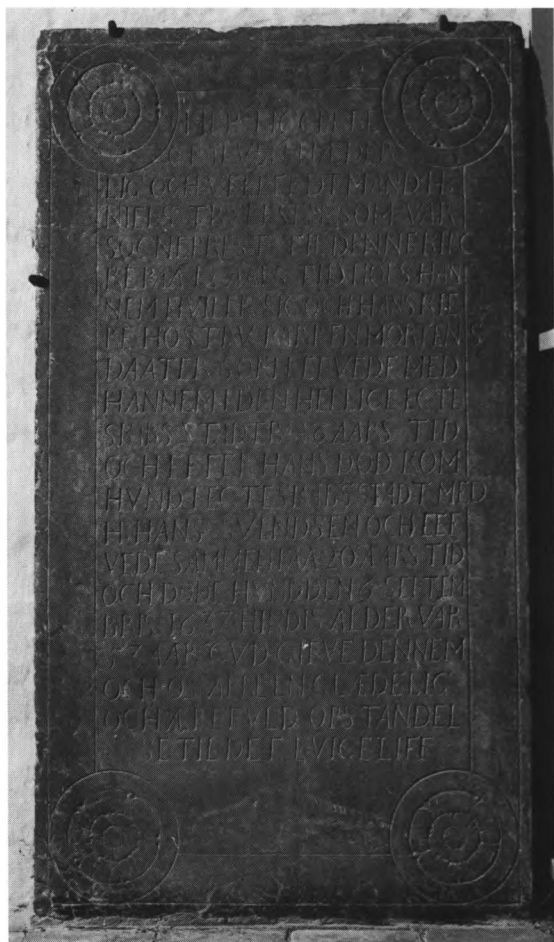

Fig. 30-31. 30. Gravsten fra o. 1617 over pastor Niels Truelsen og hans to hustruer (s. 703). NE fot. 1978. 31. Gravsten fra o. 1650 over pastor Hans Svendsen (s. 703). NE fot. 1978. - 30. Tombstone c. 1617 to Pastor Niels Truelsen and his two wives. 31. Tombstone c. 1650 to Pastor Hans Svendsen.

fordum sognepræst »her til steden«, †19. febr. 1650. Rød kalksten, 183x90 cm, med fordybet versalindskrift langs stenens kanter; halvdelen bortslidt. Stenens midterste del optages af et fordybet ovalfelt hvori relieffremstilling af Kristus på korset flankeret af to knælende personer: til venstre Hans Svendsen i præstekjole, til højre formentlig hans anden hustru, hvis navn kan være nævnt i den udslidte del af indskriften.⁷² Under feltet delvis udslidt tværskrift, der citerer 1 Cor. 11? I hjørnerne sidder evangelisterne på armstole med opslået bog i skødet og symbolet liggende foran. Hele udformningen findes identisk på en gravsten i Føllenslev (Skipinge hrd.) over Anders Mortensen, †1650. Placering som nr. 1.

†Gravsten, glat, lå 1894 i skibets gulv sammen med de to, der 1904 flyttedes til våbenhuset.

Under skibets østfag findes en *muret begravelse*, som man stødte på ved udgravning til varmeanlæg 1938. Efter at være undersøgt af Nationalmuseet, tilkastedes gravkælderen atter. I øst-vestlig retning målte den 2,75 m og i nord-sydlig 3,75 m. Gulvet var lagt med små, røde, glatte fliser, og loftet var hvælvet. I begravelsen stod tre enkle *voksenkister* delvis dækket af nedstyrtet sand og brokker. De havde hvælvet låg og på siderne store bærehanke af jern. På låget af den nordre kiste fandtes stærkt forrustede rester af jernbogstaver: »S?IN, FKNS« og »1681«.⁷³

Et *gravkapel* på korets nordside opførtes 1634 på foranledning af Margrethe Laxmand til hvilested for hendes afdøde mand, Henrik Vind (jfr. i øvrigt bygningsbeskrivelsen). 1758 stod der ca. 20 kister; inskriptionen på 15 af disse gengives i præsteindberetningen fra nævnte år (jfr. nedenfor).⁷⁴ Desuden blev der 1857 til Nationalmuseet skænket en kisteplade, som angives at stamme fra Hjembæk kirke; dette bekræftes af gravskriften, som henfører pladen til denne begravelse.

*Kisteplade (fig. 32). 1661. Jomfrv Saafia Amallia, datter af Hans Dippholdt von Dehen Rottfellsen til Helffenberig og frv Anne Wend til Klarvp Gaar, født i Kiøbenhaffn 7. juli 1661, død sammested tre dage senere.⁷⁵ Messing, 19,7x21,7 cm. Oval, svagt hvælvet indskriftplade med graverede versaler, indrammet af ca. 4,5 cm bred drevet blomsterranke, der er ciceret og gennembrudt. Rammen mangler i højre side, så pladens oprindelige bredde må have været ca. 26 cm. 1857 skænket til Nationalmuseet (inv. nr. 16128).

†Kisteplader.⁶⁷ 1) Henrik Vind til Aggersvold, kaptajn, søn af Jakob Vind og Else Høg, †1633, 39 år gammel (sml. nr. 3 og 10).

2) Henrik von Thermo, søn af Otto von Thermo og Berte Vind, †1638, 1 år gammel (sml. nr. 4).

3) Peder Vind, søn af Henrik Vind og Margrethe Laxmand, †1639, 7 år gammel (sml. nr. 1 og 10).

4) Otto von Thermo til Hohen Fienow, jægermester og befalingsmand over Lyse kloster i Norge, søn af Bartholomeus von Thermo og Elisabeth Barleben, født på Hohen Fienow i Brandenburg 1585, †1640 (sml. nr. 2).

5) Joachim von Bredow til Aggersvold, generalmajor til fods, befalingsmand over Vester Alten og Lofoten i Norge, søn af Hasso von Bredow, Löenberg, Brandenburgsk råd, og moderen Ursula von der Marwitz, †1660, 67 år gammel (sml. nr. 10).

6) Ernst von Dehn, søn af Hans von Dehn og Anne Vind til Klarupgård, †1662, 2 år gammel (sml. *kisteplade).

7) Hilleborg Daa til Ravnstrup, datter af

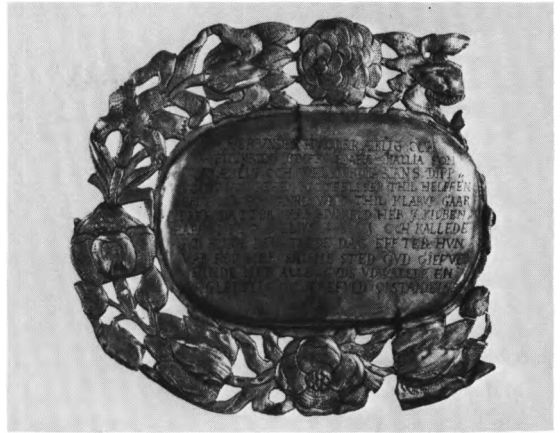

Fig. 32. *Kisteplade fra 1661 over Sofie Amalie Dippholdt von Dehen Rottfellsen, nu i NM2 (s. 705). NE fot. 1982. - Coffin plate from 1661 to Sofie Amalie Dippholdt von Dehen Rottfellsen, now in NM2.

Claus Daa til Ravnstrup og Ingeborg Parsberg, gift med Jacob Grubbe til Røgle, død på Espegård 1662, 44 år gammel (sml. nr. 8, 11 og 12).

8) Knud Grubbe til Røgle, søn af Jacob Grubbe og Hilleborg Daa, †1670, 32 år gammel⁷⁶ (sml. nr. 7 og 12).

9) Johan Heye, general, født 1639, gift 1667 med fru Anne Vind, †1678 (sml. nr. 6).

10) Margrethe Laxmand, datter af Peder Madsen Laxmand af Rønneholm og fru Kirsten Sparre, salig generalmajor Joachim Bredows frue, til Aggersvold, født i Vernø kloster i Norge 1611, gift med Henrik Vind, †1680 (sml. nr. 1 og 3).

11) Axel Grubbe til Røgle i Skåne, søn af Jacob Grubbe og Hilleborg Daa (sml. nr. 7 og 12), løjtnant i kejserlig tjeneste, †1681, 33 år gammel.

12) Jacob Grubbe til Røgle, søn af Knud Grubbe til Røgle og Sidsel Sparre, død på Aggersvold 1687, 76 år gammel (sml. nr. 7, 8 og 11).

13) Jomfru Pernille Adeler, datter af kancelliråd Niels Adeler, amtmand over Bratsberg amt, og Anne Schletter, gift med assessor Johan Seckman, †1710, 55 år gammel (sml. nr. 15).

14) »Deres datter« Mechtele Anne Marie Seckman, gift med kaptajn Herman Reinholdt

Fig. 33a-b. *Guldlås til bryllupsarmbånd fra 1630, fundet i gravkapellet. a. Forside. b. Bagside med årstal og initialer for ægteparret Henrik Wind og Margrethe Laxmand (s. 706). NM2. - Gold clasp belonging to a wedding bracelet from 1630, found in the burial chapel a. Front. b. Back with date and initials for Henrik Wind and his wife Margrethe Laxmand.

Fleicher, med ham seks børn, død 29½ år gammel.

15) Johan Seckman, kommissarius ved armeen i Skåne, bogholder ved søetaten, assessor og sekretær i kommercekollegiet, søn af Balthasar Seckman, assessor i Højesteret, borgmester i København, og Mechtele Ter Borch (sml. nr. 13).

Gravudstyr. Da nogle murere 1845 arbejdede i gravkapellet, fandt de en vægtig guldlås fra 1630 til et armbånd, flettet af mørkerød og brun silke, som afleveredes til Nationalmuseet (inv. nr. D8960).

På låsens forside (fig. 33a) ses et emaljeret relief forestillende to mennesker, der rækker hinanden hånden; over deres hænder er lagt en kæde med en trekantet hængelås. Nøglen dertil holdes af en benrad, som ligger nedenunder, mens der ovenover svæver en fugl mellem skyer, øjensynlig Helligåndsduen. Bag den ene skikkelse ses en påfugl, bag den anden et timemglas, begge forkrænkelighedssymboler, og hængelåsen ægteskabssymbol.

Låsens bagside (fig. 33b) er udført lige så omhyggeligt som forsiden. Her ses initialerne HW og MLM flankerende et Jesumonogram hvorunder årstallet 1630 indrammet af blomster og ranker i gennemskinnelig grubeemalje. Initialerne står for Henrik Wind og hustruen Margrethe Laxmand, der blev gift nævnte år;

allerede 1633 døde Henrik Vind imidlertid (jfr. *†kisteplade* nr. 1). De nærmere omstændigheder ved fundet kendes ikke, men på grund af det ringe slid på låsen og armbåndets størrelse, anses det for mest sandsynligt, at den unge enke har givet sin husbond bryllupsarmbåndet med i graven.

Mesteren for det dygtigt udførte relief med emaljearbejde kendes ikke; Corvinianus Saur, som i 1590'erne kom til Danmark fra Augsburg, har været foreslået, men også andre guldsmede har samtidig været på tale, således Mads Matthias Clausen, Hans Lambertsen og Hans Hollænder.⁷⁷

Et *smedejernsgitter* i nygotisk stil er bevaret om et gravsted på kirkegården, øst for koret. 1959 henstillede synet, at jerngelænderet om et par gravsteder i nord fjernedes.¹²

KILDER OG HENVISNINGER

L.A. Godsarkiver. Aggersvold. Dok. vedr. kirker og tiender 1786-1871. - *Ved embedet.* Kirkesynsbog 1861-19(81). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Cirkulære til biskopperne 1890, indberetninger af Aage H. Mathiesen 1894 (bygning og kirkelade), P. Hauberg 1894 (inventar), M. Henriksen 1901 (kalkmalerier), J. Kornerup 1901 og 1904 (kalkmalerier), M. Mackeprang 1917 (bygning), Thor Kielland 1917 (inventar), Poul Nørlund 1917 (byg-

ning og kalkmalerier), V. Hermansen 1938 (muret gravkælder), Mogens Larsen 1947 (kalkmalerier), Harald Borre 1947 (kalkmalerier), N. J. Termansen 1949 (stolestader), Hugo Johannsen 1978 (bygning), Marie-Louise Jørgensen og Erik Lyckegaard 1978 (inventar og gravminder). - Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet april 1982.

Tegninger. NM2. Planer af kirke og kirkelade ved Aage H. Mathiesen 1894. - Fem akvareller af kalkmalerier ved J. Kornerup 1901. - Plan ved M. Brahe 1960. - Opmålinger af spær og tagplan ved A. Monrad Hansen 1979.

¹ Roskildebispens jordebog s. 164.

² Landebogen s. 144.

³ KancBrevb.

⁴ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.

⁵ Kronens Skøder III, 6.

⁶ RA. DaKanc. A29. 1726-97. Efterretn. om ejerne af kirker og kirketiender. A30. 1809. Fortegnelser over kirker og disses ejere.

⁷ Jfr. note 12. 1936 hedder det, at »kirkegårdens regulering nødvendiggør en snarlig udvidelse« - en plan, som tilsyneladende ikke blev gennemført.

⁸ 1865 (note 12) omsattes et stykke ringmur op til præstegården (syd for gavlen), og 1920 (note 12) ønskede man at omsætte muren ind til præstens have.

⁹ 1834 (note 24) ønskedes den repareret.

¹⁰ RA. Rtk.Rev.rgsk. Kirkegsk. 1661-72.

¹¹ Jfr. M. Mackeprang: Kirkelader, i Arkitekten, 1912, s. 410.

¹² Ved embedet. Kirkesynsbog 1861-19(81).

¹³ Jfr. f.eks. Skibby (DK. Frborg. s. 2645).

¹⁴ Der er ingen spor efter glasfals eller vindjern; men muligvis har der i syd været hul til stængebom, jfr. den sekundære omdannelse af et vindue i Kundby kirkes vestgavl (s. 623, fig. 5).

¹⁵ Lignende ribber kendes bl.a. fra Sønder Asminstrup (s. 182), Røsnæs (Ars hrd.), Viskinge (Skippinge hrd.).

¹⁶ 1879 (note 24) hedder det, at »kirkens vinduer bør fornys efter samme konstruktion som det i tårnet«.

¹⁷ I rgsk. hedder det, at »begge gavlene på tårnet opsættes påny«, jfr. note 12.

¹⁸ På skibets forhøjede murkrone ses spor efter det første, lavere tag, ligesom falsgesimsen er muret med hensyntagen til kippen af dette tag.

¹⁹ Lignende blændingskompositioner kendes fra våbenhusene i Butterup og Nørre Jernløse (s. 62, 90).

²⁰ Sædvanligvis respekterer det middelalderlige savskifte murlugten, hvorimod det fremspringende er mere almindeligt i renæssancen, sml. gravkapellet fra 1634. Formen optræder dog allerede i bygninger,

som formodes at stamme fra den seneste middelalder, f.eks. Gislinge våbenhus (s. 566).

²¹ 1828 (note 24) ønskedes et vindue indsat.

²² Ifølge præsteindberetning 1758 (note 67) læstes udvendig »1634« samt »HW« og »ML«.

²³ LA. Holbæk amtsprovsti. 1808-24. Synsforretn.

²⁴ LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.

²⁵ Jfr. Ulla Kjær: Nye fortolkninger omkring Morten Maler, i Den iconographiske Post, 1981, nr. 1, s. 1-12. Heri anføres de hidtil kendte udmalinger, som omfatter følgende i DK. behandlede, signerede arbejder: Mogenstrup (DK. Præstø s. 754), Gerlev og Gimlinge fra 1409 (DK. Sorø s. 714, 848).

²⁶ Af Kornerup tolket som et rigsæble, jfr. akvarel i NM2 fra 1901 samt indberetninger ved samme og Nørlund.

²⁷ Poul Nørlund foreslår i sin indb. at tolke figuren som en apostel, bl.a. på grund af den ufuldstændige bispedragt (uden stav og tiara). Harald Borre nævner muligheden af en S. Martin og henviser til spor efter en lille figur ved bispens fod.

²⁸ Billederne i Kirke Såby er afdækket 1968, jfr. Knud Simonsens indb. i NM2, og findes i sydsidens våbenhus-kapel fra o. 1500-25, jfr. DK. Kbh.Amt s. 856.

²⁹ Den benyttede udgave er Biblia pauperum. Faksimileausgabe des vierzigblättrigen Armenibibel-Blockbuches in der Bibliothek der Erzdiözese Esztergom. Hanau/Main 1967.

³⁰ Jfr. Dråby kirke (DK. Frborg. s. 2549).

³¹ Ifølge BP 10: »Et appe(n)der(un)t mercede treginta argenti«.

³² I BP er det sidste ord skrevet uden forkortelser.

³³ Ifølge BP 10: »Temp(us) e(st) ut reviar ad eu(m) qui misit me«.

³⁴ I BP er det sidste ord forkortet: »pa(ra)ti«.

³⁵ I BP er det tredje ord forkortet: »auff(er)tur«.

³⁶ Ifølge BP 1: »P(er) pace(m) criste t(ra)hit hiis te p(ro)ditor iste«.

³⁷ I BP 7 er sidste ord skrevet helt ud: »sperauui«.

³⁸ Af indskriften på den østre svikkels bånd læses følgende fragment - »...ca it ot (forkortelsestegn) ...«, som imidlertid ikke lader sig supplere efter nogen af indskifterne på den pågældende side i BP.

³⁹ I BP er der følgende afvigelser: »...X^m (= cristum) ... imolat istu(m)«.

⁴⁰ Ifølge BP 3: »Lesi curan(n)t(ur) serpe(n)te(m) du(m) specularitur«.

⁴¹ Ifølge BP 1: »Fit cristi morte barat(ri) destruccio porte«.

⁴² Ifølge BP 3: »Vt vis sa(m)pso(n)is destruxit ora leonis«.

⁴³ Muligvis har båndet oprindeligt rummet forlægets billedtekst (BP 1): »Que(m) saxu(m) textit uige(n)s tumulu(m) ih(esu)s exit« (Hvem dækker ste-

Fig. 34. Stempel på dåbsfad af tin, fra 1750'erne (s. 698). NE fot. 1978. - *Stamp on baptismal dish of pewter from the 1750s.*

nen? Jesus forlader levende graven). I så fald har restaurator til dels opmalet de bedst bevarede bogstaver forkort.

⁴⁴ I BP 5 er også det her manglende »tecum« (med dig).

⁴⁵ I forlægget læses »d(omi)n(u)s«, og »michi« er forkortet.

⁴⁶ Forlæggets citat efter Ex. 7,14 er korrekt og lyder: »ecce v(ir)go (con)cipiet et pariet filiu(m)«.

⁴⁷ I forlægget læses: »desce(n)d(et) d(omi)n(u)s si-c(ut) pluvia in vell(us)«.

⁴⁸ I BP 1 læses et uforkortet »virgo«.

⁴⁹ Dette bemærkes allerede af Kornerup, der skiller vestfagets og tårnummets malerier fra de to østhvelvs, jfr. indb. 1904.

⁵⁰ Det dekorative system omfattende borter af liljespidser, tovsnoede vulster og baggrundsudfyldning med fantasiblomster, rosetter, strøstjerner osv. genfindes i det 1464 indviede Helligtrekongers kapel (DK. Kbh. Amt s. 1592f., fig. 258). Her ses endvidere en kalvariegruppe samt musicerende engle (fig. 268-70), der kan være forbillede for tilsvarende fremstillinger i Hjembæk (fig. 20, 14).

⁵¹ Jfr. note 29. Såvel billeder som tekster peger herpå. Således er fremstillingen af Kristus i Getsemane (fig. 12) spejlvendt i bibeludgaven på halvtreds blade (Paul Heitz og W. L. Schreiber, udg.: *Biblia pauperum nach dem einzigen Exemplare in 50 Darstellungen*, Strassburg 1903), hvorimod der er overens-

stemmelse mellem kalkmaleri og træsnittet fra udgaven på 40 blade. For indskrifternes vedkommende kan der henvises til billedteksten i forbindelse med korsfæstelsesbilledet (BP 1), s. 690. Her er der på samme måde overensstemmelse og afvigelse, idet kalkmaleriet og fyrretyvebladsudgaven har »xpi«, mens der i halvtredsbladsudgaven læses »cristi«.

⁵² Kornerup restaurerede teksterne uden kendskab til *Biblia pauperum*, mens Harald Borre ved genrestaureringen 1947 korresponderede med Poul Nørhund, som sendte ham maskinskrrevne udskrifter fra forlægget. I et tilfælde, billedteksten til Korsfæstelsen er restaurator herigennem blevet vildledt, idet et ældre fotografi fra før genrestaureringen viser ordet »barato« med det forkortede »o«, som maleren trofast kopierede fra *Biblia pauperum*. I dag ses et normalt »o«.

⁵³ Jfr. Jacob Clausen: *Biblen i Bellinge*, i *Den iconographiske Post*, 1974, nr. 1, s. 3-11; Knud Banning: *Biblia Pauperum and the wall paintings in the church of Bellinge. The Book and the church wall*, in *Medieval Iconography and Narrative. Proceedings of the Fourth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages*, 1980, s. 124-34; endvidere Ulla Haastrup sammesteds; Henrik Cornell: *Albertus Pictor*, Stockholm 1981, s. 19 f.

⁵⁴ Jfr. note 12. Inventariet 1862 (jfr. LA. Godsarkiver. Aggersvold. Dok. vedr. kirker... 1786-1871) opfører foruden den nye sølvkalk anskaffet 1861, en forgyldt sølvkalk.

⁵⁵ Jfr. note 24. En tilsvarende kande anskaffet 1844, men størrelsen svarede ikke fuldstændigt til kommunikanternes antal.

⁵⁶ Jfr. også note 12. I Svinninge, dvs. annekskirkens synsbog opføres 1863 anskaffelsen af et nyt beretelsessæt anskaffet i forening med Hjembæk kirkejejer.

⁵⁷ Der findes en del eksempler på stager, som hviler på siddende hunde, men disse er anderledes udformet.

⁵⁸ Sml. Ågerup s. 269. Dér sås 1903 i sakristiet en forhøjning med rækværk og en højrygget stol. Selvfølgelig kan det også have været en alterskranke, som var henstillet i sakristiet.

⁵⁹ Jfr. Mackeprang: *Døbefonte* s. 405, afbildet s. 85. Et fuldstændigt sidestykke til fonten i Hjembæk findes i en landsbykirke i Anhalt (Sachsen), uden at man dog deraf tør drage nogen slutning om afhængighed.

⁶⁰ Jfr. note 59 s. 67 f.

⁶¹ Stemplet er forgæves søgt identificeret.

⁶² En tilsvarende samlet anskaffelse af altertavle (fra 1640), korgitter (før 1650) og prædikestol (1635) kendes fra Gunderslev, hvor yderligere en samtidig font, dateret til o. 1650-60, afrunder bestillingen (jfr. DK. Sorø s. 1016f.).

⁶³ I korgitterets panelværk ses dydefigurer, mens et

krucifiks flankeret af Maria og Johannes samt de fire store profeter har været placeret på gesimsen. I Græsted kirke haves et korbuekrucifiks fra 1640'rne, hvorimod den jævnaldrende korsranke er borte (jfr. DK. Frborg. s. 1186).

⁶⁴ DK. Frborg. s. 2620. Blandt yderligere eksempler på ældre korgitre skal nævnes Køge (DK. Kbh. Amt s. 205f.).

⁶⁵ Lignende, men ikke identiske fremstillinger ses på stolen i Sønder Jernløse (s. 147 med fig. 25).

⁶⁶ Jfr. også altertavlerne i Hyllinge (DK. Sorø s. 1051) og Koldby (Samsø).

⁶⁷ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶⁸ Larsen: Holbæk 2, s. 61.

⁶⁹ Oplysninger ifølge Th. Frobenius & Sønners arkiv, Kgs. Lyngby.

⁷⁰ Jfr. Uldall s. 12.

⁷¹ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

⁷² Ifølge Wiberg: Præstehist. var Hans Svendsen 2. gang gift med Mette Jensdatter, som efter hans død ægtede efterfølgeren.

⁷³ 1842 beskrives kisterne som forfaldne og bestøvede, jfr. Larsen: Holbæk 2, s. 61.

⁷⁴ Jfr. note 67 og HofmFund. VIII, 305.

⁷⁵ Ifølge HofmFund. VIII, 306 var en broder, Ernst von Denen, †1662, begravet i nordkapellet fra 1634.

⁷⁶ Han var blevet dræbt ved en duel i København, jfr. Hans H. Fussing: Adel og menig, i Til Knud Fabricius 13. August 1945, s. 164.

⁷⁷ Jfr. Fritze Lindahl: Armبåndet fra Hjembæk kirke, i Guld fra Nordvestsjælland, 1975, s. 190-93. Desuden er ringen nævnt i Beretning fra Museet for nordiske Oldsager, i Antiquarisk Tidsskrift 1834-45, s. 244.

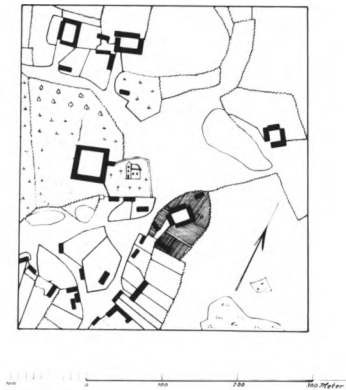

Fig. 35. Landsbyplan 1796. - *Village map.*